SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Silvia Duchková, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, František Kočiš, Rudolf Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruščák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

M. Bugárová, Využívanie slovotvornej afinity v texte ... 65
V. Nemčoková, Sústava termínov výpočtovej techniky a ich tvorenie ... 72
Š. Ondruš, Slovo *šaš* nepochádza z maďarčiny ... 80

DISKUSIE

J. Dolník, Nad knihou o jazykovej kultúre ... 85

SPRÁVY A RECENZIE

Životné jubileum doc. Emy Krošlákovej. M. Majtán ... 90
Súpis prác doc. Emy Krošlákovej za roky 1972—1994. L. Dvonč ... 91
PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., 50-ročný. J. Dolník ... 100
Ocenenie rakúskeho slovakistu univ. doc. Dr. Karla Rajnocha. J. Pekarovičová ... 102
12. onomastická konferencia a 6. seminár Onomastika a škola. T. Lalíková ... 106
Lingvistická problematika na MEDACTE '95. Š. Holič ... 108
Slovník slovenských nárečí. Zv. 1. A—K. P. Žigo ... 111
Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. J. Dolník ... 118
Lingvistika v 24. ročníku Studia Academica Slovaca. S. Ondrejovič ... 120

ROZLIČNOSTI

Tuzla — Tuzľan, Tuzlianka, tuzliansky. J. Jacko ... 126
Alexander Kwaśniewski — Alexandra Kwaśniewského. J. Jacko ... 127

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 61—1996
ČÍSLO 2

Marta Bugárová

VYUŽÍVANIE SLOVOTVORNEJ AFINITY V TEXTE

Využívanie tvorenia slov vo výstavbe textu je časté najmä v publicistických a hovorených prejavoch súčasného slovenského jazyka. Tvorenie slov v umeleckých textoch má trocha odlišnú funkciu, lebo ide v nich výrazne o zámer autora, a tak derivačný aspekt v takýchto textoch má predovšetkým estetickú funkciu. V príspevku sa budeme zaoberať skúmaním sémantickej afinity slovotvorných postupov v textoch spomínaných štylistických oblastí (najmä publicistických a hovorených), na základe ktorej slová so spoločným slovotvorným základom alebo s identickou afixáciou vstupujú do konvergentných vzťahov v dôsledku svojej sémantickej blízkosti alebo identickosti. Tieto slovotvorné postupy budeme exemplifikovať dokladmi z dennej tlače a bežných prejavov v živej reči.

Využívanie derivačných postupov má v texte rôzne funkcie. Odvodené slovo je predovšetkým prostriedkom kohézie textu (porov. Furdík, 1984), umožňuje spojenie medzi odvodenými slovami, pričom sa medzi nimi aktualizujú rozličné vzťahy či už synonymické, alebo antonymické. Tvorenie slov spĺňa takto nielen kondenzačnú a transpozičnú funkciu, pričom transponovanie slova sa môže chápať ako istý spôsob konexie, ale často aj zdôrazňovaciu či gradačnú funkciu a funkciu expresivizácie textu. Text pritom slúži ako prostriedok aktualizácie rozličných stránok slovotvorného postupu. Odvodené slovo totiž až v texte dokazuje svoju schopnosť byť konštrukčno-štylistickým prostriedkom. Môžeme to ukázať jednak na kratších úsekoch textu, ale i na širšej textovej ploche v dennej tlači, ako aj v textoch bežnej hovorenej reči (HR).

1. Všimneme si, ako slovotvorná afinita funguje v rámci širšieho textu, teda v kontexte. Na širšej textovej ploche sa príslušné odvodené slovo utvára v rámci konštrukcie alebo vety, ktorú označíme ako predtext. V nasledujúcej vete sa toto odvodené slovo zapája do textu v inej slovnodruhovej podobe a v inej syntaktic-

kej funkcii. Takto utvorené odvodené slovo má nominačnú funkciu, pričom sa práve tým realizuje kohézia propozície.

1.1. Ako nominačné kondenzačné prostriedky sa v texte často utvárajú slovesné substantíva so sufixom *-nie*, napr.:

Budovu školy *otvorili* po dvoch mesiacoch usilovnej práce. Pri slávnostnom *otvorení* školy začiatkom septembra sa demonštrovali spojené hudby dospelých i mládežníkov. (Pravda)

Príkladov na slovotvornú afinitu slovesa a slovesného podstatného mena (*otvoriť — otvorenie*) je dosť najmä v dennej tlači. Uvedieme iba niekoľko:

Obaja sa vo svojich kategóriách *umiestnili* na prvom mieste. Takéto *umiestnenie* im umožnilo postup do celoslovenského kola. (Práca) — Odborári sú odhodlaní oficiálne *rokovať* o tejto otázke. *Rokovanie* so zamestnávateľmi sa má uskutočniť dnes o 9. hodine. (Pravda)

Slovesá *otvoriť, umiestniť, rokovať* v prísudku viet z predtextu (v predchádzajúcej vete) sú v nasledujúcom texte transponované do podoby slovesného substantíva *otvorenie, umiestnenie, rokovanie*, ktoré fungujú ako prostriedok konexie.

1.2. Popri substantívach so sufixom *-nie* môžeme v tlači na textovej ploche nájsť aj ich slovotvorné synonymá s internacionálnymi sufixmi *-ácia, -izácia*, napr. *privatizovať — privatizovanie/privatizácia, stagnovať — stagnovanie/stagnácia, transformovať — transformovanie/transformácia:*

Poľnohospodárske zásobovanie a nákup musíme *transformovať* na desiatky poľnonákupov... Všetky problémy umocňuje nedokončená *transformácia* odvetvia... V ekonomike SR, ktorá je ešte stále v etape *transformovania*... (Pravda)

Takéto slovotvorné synonymá s rovnakými slovotvornými základmi, ale s rozdielnymi slovotvornými formantmi sa pociťujú ako prostriedky sémanticky a štylisticky diferencované (Buzássyová, 1983, s. 276), substantíva s formantom *-ácia/ -izácia* sa vo väčšej miere pociťujú ako knižné, zatiaľ čo substantíva s formantom *-nie* majú neutrálny ráz.

1.3. Ďalším prostriedkom kohézie slovesných propozícií môže byť afinita slovesa a substantíva, utvoreného bezsufixálnym spôsobom, napr. *odlietať — odlet, previezť — prevoz:*

Odlietajú zhruba začiatkom septembra, ale sú prípady, keď sa začínajú zhlukovať už koncom augusta. *Odlet* lastovičiek z nášho územia býva rozdielny a záleží opäť na počasí. (Práca) — V budúcnosti musíme *využiť* všetky možnosti na to, ako dosiahnuť lepšie výsledky. *Využitie* takýchto rezerv je v našich silách. (Práca) — Medzitým sa títo dvaja politici *stretli* dvakrát. Ďalšie oficiálne *stretnutie* bolo v apríli 1993... (Pravda) — Raneného okamžite *previezli* do najbližšej nemocnice. Pri *prevoze* však zomrel... (Práca)

1.4. V bežnej hovorenej reči sa substantívum utvorené od slovesa používa obyčajne v druhej replike dialógu, je to konektívny spôsob nadväzovania v rozhovore, napr.:

— Čo robíš? *Učíš sa* ešte?
— Pokiaľ to možno nazvať *učením!* (HR)

— *Bolí* to?
— Áno. *Bolesť* je stále väčšia a väčšia. (HR)

2. Do slovotvornej afinity sa dostávajú aj menné výrazy, najčastejšie adjektívum a príslušné deadjektívum, resp. substantívum a deadjektívum.

2.1. Od adjektív v predtexte sa tvoria abstraktné substantíva so sufixom *-osť*, napr.:

Išlo o prvý *oficiálny* rozhovor od predčasných parlamentných volieb na Slovensku. Jeho *oficiálnosť* prešla do priateľského rozhovoru... (Práca) — Takéto kontroly musia byť *povinné*. Svoju *povinnosť* si nesplnili vo firme Euro Biotonic... (Pravda) — Vzniká tu problém s *nezamestnanými* občanmi. Treba hľadať možnosti, ako zvýšiť výkonnosť ekonomiky aj s nebezpečenstvom, že sa zvýši aj *nezamestnanosť*. (Práca) — Musíš byť *trpezlivý*. *Trpezlivosť* sa niekedy vyplatí. (HR) — Je celkom *pracovitý*. *Pracovitosť* je jeho silnou stránkou. (HR)

2.2. Kondenzovanou náhradou pomenovaní, ktorými sa označuje počet (množstvo), napr. úrazov, repríz, zločinov, sú abstraktné substantíva s kvantitatívnym významom, utvorené sufixom *-osť*, teda substantíva typu *úrazovosť, reprízovanosť, zločinnosť* (porov. Buzássyová, 1983, s. 341):

Toľko stručne z obsahu podania, ktoré sa týka *viacerých dopravných nehôd* zo soboty... Zaujímavé je, že podobným spôsobom sa o *nehodovosť* nezaujíma dopravná polícia v Banskej Bystrici... (Pravda) — Niekedy sa mi zdá, akoby naše súdy občas pred *toľkými zločinmi* privierali oči. Samozrejme, mnohých to v *zločinnosti* len povzbudí. (Práca) — Naše divadlo uskutočnilo v tejto sezóne *množstvo repríz* známej komédie... Zdá sa, že *reprízovanosť* takejto ocenenej hry nám môže pomôcť... (Pravda)

Pomenovania, ktorými sa pomenúva existujúci jav v inej slovnodruhovej podobe pre potreby syntakticko-štylistického formovania textu, majú okrem iného aj transpozičnú funkciu (porov. Horecký — Buzássyová — Bosák, 1989), transponujú totiž do substantívnej podoby stav, vyjadrený slovesom, alebo vlastnosť, vyjadrenú adjektívom. Možno povedať, že tým sa dosahuje určitá abstrakcia vo vyjadrovaní, pričom nenastáva žiadny sémantický posun medzi motivujúcim slovesom alebo adjektívom a odvodeným substantívom, pretože odvodené slovo neprináša v texte novú informáciu, ich obsahová náplň je rovnaká. Tieto transpozičné deriváty, súvzťažné s vyjadreniami, od ktorých sú utvorené, slúžia jednak na kondenzáciu textu (kontextovými podmienkami transpo-

zičnej a nominačnej funkcie abstrákt — verbálnych mien a názvov vlastností sa podrobne zaoberá K. Buzássyová, 1982) a okrem toho transpozičný spôsob tvorenia slov možno pokladať v texte za lexikálny prostriedok konexie. Tak to chápe aj E. Bajzíková (1979, s. 51). Opakovanie slova v inej slovnodruhovej podobe sa javí účinnejšie ako doslovné opakovanie, ktoré je oveľa voľnejšie a je menej závislé od predtextu. Opakovaním jadra výpovede z predtextu vo funkcii východiska v nasledujúcom texte v transponovanej podobe sa totiž obohacuje významová stránka textu.

V hovorených aj publicistických prejavoch sa stretávame aj s takými názvami osôb, ktoré sa utvárajú ako výsledok slovotvornej afinity konštrukcií so slovesom alebo s adjektívom. V takýchto prípadoch sa obyčajne tvoria názvy osôb podľa činnosti, ktorú vykonávajú (*divadelník, podnikateľ, predseda*), alebo podľa vlastnosti, ktorá im je vlastná (*hlupák, podnikavec*):

Nový *divadelný* rok sa začína. *Divadelníci* ho otvorili inscenáciou čiernej komédie F. Dürrenmatta Meteor. (Práca) — Začali *podnikať* v oblasti importu a exportu... Zatýkací rozkaz na *podnikateľov* z Rožňavy vydal predseda senátu Krajského súdu v Košiciach. (Práca) — Kto bude *predsedať* na dnešnom zasadnutí? *Predsedom* bude ten, koho si zvolíme. (HR) — Nebuď *hlúpy*. *Hlupáka* každý oklame. (HR) — Náš sused je veľmi *podnikavý* človek. Nie každý je taký *podnikavec*. (HR)

Aj tu možno pozorovať tesnejšiu konexiu medzi odvodenými substantívami a motivujúcimi slovesnými či adjektívnymi konštrukciami, medzi ktorými je vzťah synonymie, no na rozdiel od odvodených abstraktných substantív so sufixmi *-nie, -tie, -osť, -ácia/-izácia,* o ktorých sme sa zmieňovali vyššie, odvodené názvy osôb so substantívnou formou (*podnikateľ, predseda, podnikavec* a pod.) slúžia na konkretizáciu vyjadrovania.

Odvodené slovo v rečovom procese nemusí byť vždy iba výsledkom slovotvornej afinity medzi výrazmi slovesnej konštrukcie alebo konštrukcie s adjektívom. Stretávame sa aj s opačným javom, s utváraním slovesa od iného slovného druhu s cieľom dynamického zobrazenia situácie. Tento spôsob slovotvornej afinity však nie je taký častý. Slovesný derivát sa využíva skôr ako vtipný výrok, ako prostriedok na expresivizáciu textu, slovotvorne môže byť niekedy až na hranici spisovnosti ako neuzuálny výraz, napr.:

— Čo máš, *chrípku?* (HR)
— Každý rok takto *chrípkujem*. (HR)

— *Nó, nó*. Je to tak, hovorila som ti.
— Prestaň konečne *nókať!* (HR)

— Nemôžem. Som na *péenke*.
— Dokedy budeš *péenkovať?* (HR)

3. Teraz si všimneme fungovanie slovotvornej afinity v kratších textových úsekoch, a to v jednej výpovedi bez predtextu. Pri tvorení slov v takýchto textoch nepôjde už o kondenzáciu a transpozíciu motivujúcich slov, ale do popredia vystupujú iné funkcie a vzťahy.

Opakovanie častí slov identických svojou formou (najčastejšie sú to prefixy slovies, ale i substantív s kvalitatívnym významom a dejových substantív) vytvára v texte osobitú zvukomalebnosť, pričom každé slovo sa tvorí od iného, často synonymného slovotvorného základu. Tvorením takýchto odvodených slov pomocou prefixov sa v texte dosahuje aktualizácia derivačnej štruktúry slova a jej zodpovedajúceho významu. Slová utvorené takýmto derivačným postupom s využitím rytmického opakovania prefixálnej časti majú predovšetkým zdôrazňovaciu, gradačnú funkciu a slúžia ako fonologické konektory, medzi ktorými je vzťah synonymie, napr.:

Izby sú *nevymetené, nevyčistené!* (HR) — Všetko *premárnili, prejedli, prepili.* (HR) — I napriek svojmu pokročilému veku si všetci *zaspievali, zahrali* i *zatancovali.* (Práca) — Dodržiavanie tradícií, *súdržnosť* a *súžitie* kolektívu vytvárajú tak dobré podmienky pre prácu. (Pravda) — Takíto ľudia veľmi trpia pre ich *neuznanie, nedocenenosť* zo strany spolupracovníkov. (Práca)

Ozvláštňujúco pôsobí text, ak sa rad odvodených slov s rovnakou derivačnou štruktúrou doplní okazionalizmom. Takéto slová vznikajú v texte analogicky, inerciou slovotvorného typu, majú charakter šablóny. Ide tu o paradigmatickú slovotvornú analógiu (porov. Furdík, 1970, s. 59), založenú na rovnakej morfematicko-slovotvornej štruktúre derivátov, patriacich k jednému slovotvornému typu, napr.:

Zmráka sa, zvolebnieva sa. (Práca) — Či je ohrozená naša *veľkosť* a *slovenskosť?* (Práca) — Zájdime si niekam *poklebetiť, pofajčiť* a *pokávičkovať.* (HR) — Už sme načisto *prejedení, prešpagetovaní.* (HR) — Keď *sa* v piatok *zvečerieva,* znamená to, že *sa* už *zvíkendieva.* (HR) — Máme tu ďalší *-izmus — podrazizmus.* (HR)

Takéto vyjadrenia, ako *zvolebnievať sa, slovenskosť, pokávičkovať si, byť prešpagetovaný, zvíkendievať sa, podrazizmus* vznikajú v snahe vyjadriť sa nevšedne a ozvláštňujúco a do značnej miery expresivizujú výpoveď. Mnohé z okazionalizmov sa tvoria podľa produktívnych slovotvorných typov, a tak sa ľahšie môžu dostať do systému slovnej zásoby, lebo tvoria prechod medzi nesystémovými a systémovými lexikálnymi prostriedkami (porov. Horecký — Buzássyová — Bosák, 1989, s. 315). Možno povedať, že práve okazionalizmy, ako aj neuzuálne slová sú typickým prejavom procesuálneho aspektu slovotvorby.

V publicistických aj hovorených prejavoch sa objavujú odvodené slová nielen s rovnakým slovotvorným základom alebo s rovnakou derivačnou morfémou, ale aj slová, ktoré sú si podobné svojou formou, no odlišné svojím významom, nieke-

dy sú významovo viac alebo menej zviazané. Ide tu o paronymá. Jav, pri ktorom istá odlišnosť vo význame slova súvisí s posunom vo zvukovom stvárnení slova, čiže významová odlišnosť je signalizovaná zvukovou odlišnosťou, nazýva sa paronymizácia (porov. Benkovičová, 1986, s. 276). Paronymizácia je kontextový jav, ktorý môže byť zámerný alebo náhodný, v texte má istý sémanticko-štylistický účinok. Vzťah medzi paronymizovanými slovami môže byť synonymický (*podnikateľ — podnikavec, osladený — presladený, srdcový — srdečný*) alebo antonymický (*cvičiteľ — cvičenec, zopnúť — rozopnúť, domček — domisko, nájomca — nájomník*), napr.:

Čaj už mám *osladený* až *presladený*. (HR) — Z každého *podnikavca* nemusí byť hneď *podnikateľ*... (Práca) — To je *stolové* či *stolné* víno? (HR) — Aké postavenie zaujímajú v tejto kauze *nájomca* a *nájomník?* (Pravda)

Ako vidieť, paronymá sa v texte využívajú na zdôrazňovanie, graduálnosť vyjadrovania (*osladený — presladený, podnikavec — podnikateľ*). Niekedy práve až v texte vynikajú sémantické odlišnosti paroným, čím sa dosahuje expresivizácia textu. Oproti sebe takto stoja názvy osôb, ako *herec — hráč, lekár — liečiteľ, nákupca — priekupník*, napr.:

Nie všetci *lekári* majú takýto názor na všelijakých *liečiteľov*... (Práca) — *Nákupcu* spolu s *priekupníkom* nemožno hádzať do jedného vreca. (Pravda) — Dobrý *herec* nemusí byť dobrým *hráčom* v živote. (HR)

Slová ako *lekár, nákupca, herec* sú názvami osôb podľa činnosti, ktorú vykonávajú, podľa zamestnania, kým slová *liečiteľ, priekupník, hráč* nadobúdajú v texte skôr pejoratívny charakter.

Najviac paronymických kontextov vzniká náhodne pri rýchlej, nepozornej práci v tlači a pri spontánnych rozhovoroch. Niekedy vznikajú doslova lapsusy, napr.:

Je to moja *srdečná* (namiesto *srdcová*) záležitosť. (HR) — K *jazykovým* (namiesto *jazyčným*) spoluhláskam patrí... (HR) — Využitie *energických* (namiesto *energetických*) zdrojov a celého potenciálu podniku je slabé. (Pravda) — Vychádzame pritom z poznatkov o *provincionálnych* (namiesto *provinčných*) pomeroch... (Práca)

Zámernou kombináciou slov s príbuzným hláskovým zložením vzniká tzv. kalambúr (Mistrík, 1988, s. 46). Je to osobitý spôsob slovnej hry, narážky; takéto výrazy vznikajú na základe zvukovej analógie, napr.:

Stopár mal už iba *pár* kilometrov do cieľa. (Práca) — Stal sa z neho napokon *podnikavý podnikový* riaditeľ. (Pravda) — Tu nemá miesta *politika* ani *politikárčenie*... (Práca) — *Žiak* je vždy *nebožiak*. (HR) — To nie je *žena*, ale *ženská!* (HR)

Ako príklady ukazujú, slová odvodené od toho istého slovotvorného základu môžu byť odlišné svojím lexikálnym významom (porov. *žena — ženská, politika — politikárčenie, podnikavý — podnikový*). Použitie takýchto slov v jednom texte umocňuje ich významový kontrast a text robí expresívnym.

V textoch sa niekedy využívajú aj slová tej istej slovotvornej štruktúry s rovnakým slovotvorným základom, vyjadrujúce ten istý kategoriálny aj kvalifikačný význam, ktoré však môžu realizovať slovotvornú opozíciu; najčastejšie je to graduálnosť typu zveličovanie — zmenšovanie (vyjadrené pomocou sufixov). Dosahuje sa tak väčšia expresivita vyjadrovania, napr.:

V diaľke sme zbadali *domy* aj *domčeky*. (HR) — Objavil sa tam zrazu čísi *pes*, ba *psisko* to bol! (HR) — Upravovanie *riek* či skôr *riečok* a násypov je naplánované na sobotu. (Práca) — Na zemi v košíku sa hýbali nie *rybičky*, poriadne *ryby!* (Práca)

Antonymá *dom — domček, pes — psisko, rieka — riečka, ryba — rybička*, kde štylisticky príznakové slová tvoria opozíciu k neutrálnym slovám, slúžia ako lexikálne prostriedky konexie, ide tu o antonymické opakovanie.

4. Na záver možno konštatovať, že v procese tvorenia slov v texte sa aktívne využíva sémantická afinita slovotvorných postupov, odvodené slová vstupujú do istých vzťahov s motivujúcimi slovami, pričom plnia rozličné funkcie. Slovotvornú afinitu tu chápeme ako vzťah uplatňujúci sa pri slovotvorných postupoch v texte, na základe ktorých vstupujú motivujúce a odvodené slová do konvergentných vzťahov, či už ide o sémanticky blízke alebo identické slová so spoločným slovotvorným základom, alebo o sémanticky príbuzné slová s rovnakou afixáciou derivátov toho istého slovotvorného typu. Na širšej textovej ploche, kde treba brať do úvahy predtext, je tvorenie slov predovšetkým prostriedkom kohézie a transpozície textu, ako aj aktualizácie jeho jednotlivých častí. Dôsledkom kondenzácie a transpozície sa dosahuje jednak abstrakcia, jednak konkretizácia vo vyjadrovaní. V procese textového tvorenia slov, predovšetkým menších textových úsekov bez predtextu výrazne vystupujú do pozornosti rôzne druhy vzťahov medzi odvodenými slovami — vzťahy synonymie, antonymie, paronymizácie i kalambúrnych protikladov. Afinitné tvorenie slov spĺňa v texte rôzne funkcie okrem kondenzačnej a transpozičnej funkcie, ktorá sa vzťahuje predovšetkým na tvorenie slov z predtextu, pristupujú tu ďalšie funkcie, a to zdôrazňovacia, gradačná či intenzifikačná až po funkciu s cieľom expresivizácie textu.

Významné miesto pri tvorení slov pripadá analógii. Možno tu rátať s dvoma dimenziami slovotvornej analógie (porov. Furdík, 1970), a to so syntagmatickou, založenou na rovnakom vzťahu medzi fundujúcim a fundovaným slovom, ako aj s paradigmatickou, založenou na rovnakej morfematicko-slovotvornej štruktúre derivátov toho istého slovotvorného typu. Aktualizácia rôznych slovných spojení a vzťahov je dôkazom, že jednotky slovotvorného systému nie sú iba jazykovými

konštrukciami, ale je to realita, nachádzajúca odraz v rečovej kompetencii používateľov jazyka.

Vnútrotextové spojenia sa realizujú rôznymi jazykovými prostriedkami typu opakovacích lexikálnych či fonologických konektorov, ktoré odkazujú na pomenovanie v texte alebo v predtexte. Druhy afinitnej textovej nominácie sú rôzne, využívajú sa jednak na tvorenie názvov osôb, predmetov, dejov alebo vlastností, jednak na tvorenie slovných hier či vtipných výpovedí.

Literatúra

BAJZÍKOVÁ, E.: Úvod do textovej syntaxe. Bratislava, Univerzita Komenského 1979. 83 s.

BENKOVIČOVÁ, J.: Využívanie zvukovo blízkych slov. Kultúra slova, *20*, 1986, s. 273—279.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Názvy deja a názvy vlastností v transpozičnej a nominačnej funkcii. Jazykovedný časopis, *33*, 1982, s. 21—35.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Konkurencia slovotvorných typov s formantmi *-(iz)ácia, -(ova)nie*. Slovenská reč, *48*, 1983, s. 268—277.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Abstraktá s kvantitatívnym významom (typ *nehodovosť*). Kultúra slova, *17*, 1983, s. 335—342.

FURDÍK, J.: Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba. Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 54—59.

FURDÍK, J.: Slovotvorba — hybná sila lexikálnej dynamiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 144—150.

HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 430 s.

MISTRÍK, J.: Variácie reči. Bratislava, Smena 1989. 164 s.

Viera Nemčoková

SÚSTAVA TERMÍNOV VÝPOČTOVEJ TECHNIKY A ICH TVORENIE

1. Prudký rozvoj vedy, techniky a jednotlivých výrobných odvetví sa prejavuje v narastaní množstva informácií a vo zvýšenom tlaku na prenos informácií, v stupňovaní náporu na komunikáciu. Spoľahlivý prenos a sprostredkovanie informácií zabezpečuje dobre rozvinutý odborný jazyk s prepracovanou terminológiou.

Cieľom našej práce je analyzovať terminologickú sústavu výpočtovej techniky zo slovotvorného hľadiska a v tej súvislosti pomenovaciu štruktúru. Chceme zistiť, aké slovotvorné postupy sa uplatňujú pri tvorení termínov, aké významy vyjadrujú slovotvorné prostriedky, aká je frekvencia jednotlivých slovotvorných pro-

striedkov a postupov. Vychádzame z tézy, že tak ako slová bežnej slovnej zásoby i termíny majú v zásade dvojčlennú štruktúru.

2. Podľa počtu prvkov, ktoré termín obsahuje, sa termíny delia na termíny jednoslovné a viacslovné, t. j. združené pomenovania. V rámci uvedených skupín existuje ďalšie členenie na typy a podtypy.

Jednoslovné termíny tvoria približne jednu tretinu všetkých termínov vo výpočtovej technike, ale okrem toho vstupujú do viacslovných termínov. Zo slovotvorného hľadiska sú to slová prevažne slovotvorne motivované, slová so zreteľnou slovotvornou štruktúrou. Zo slovotvorných postupov sa uplatňuje najmä derivácia domácimi aj internacionálnymi afixmi.

Termíny *jazyk, okno, kľúč, pole* sú zo slovotvorného hľadiska neodvodené, slovotvorne nemotivované. V terminologickom systéme výpočtovej techniky sa ich význam sémanticky spresňuje, t. j. terminologizujú sa.

Slovotvorne motivované slová (odvodené) sú pomenovania *hradlo, počítač, prekladač, tlačiareň, zošikmenie.*

Medzi jednoslovné termíny patria i termíny cudzieho pôvodu a tzv. hybridné slová, napr.: *programovanie, kolízia, entropia, funkcia, kód, modem, operand, norma, konštanta, mantisa, schéma, šablóna, procedúra, kódovanie.*

V rámci viacslovných termínov, ktoré vznikli spojením slov podľa syntaktických pravidiel, sú najviac zastúpené pomenovania typu: a) dvojslovné pomenovanie so zhodným prívlastkom: *strojový jazyk, paralelná pamäť, logický analyzátor, magnetický záznam, implicitná deklarácia;* b) dvojslovné pomenovania s nezhodným prívlastkom: *automatizácia počítačom, nosič údajov, topológia siete, záťaž počítača, prideľovanie pamäte, zdroj správ, riešenie kolízie*; c) trojslovné pomenovania (so zhodným i nezhodným prívlastkom): *riadenie vyrovnávacích pamätí, lineárna operačná jednotka, programovateľné logické pole, teória prenosu správ, koncepčný projekt systému.*

Je všeobecne rozšírený názor, že v terminologickom systéme výpočtovej techniky je množstvo anglických odborných termínov. Vo vzorke, s ktorou sme pracovali, sme našli iba niekoľko anglických výrazov, napr.: *port, spooling, byte.*

Veda o počítačoch a počítače vznikli v anglofónnej časti sveta. Spolu s počítačmi sme prebrali aj terminológiu vedného odboru, ale nie mechanicky. Na pozadí anglickej terminológie možno väčšinu slovenských počítačových termínov považovať za kalky.

3. Súčasná slovenčina je vyspelý moderný jazyk. Ako vyspelý moderný jazyk s rozvinutou lexikou a vypracovanou jazykovou stavbou poskytuje dosť priestoru na uspokojenie pomenovacích potrieb, t. j. na tvorenie termínov z vlastných zdrojov, ale umožňuje aj preberanie termínov z iných jazykov (Masár, 1991, s. 76).

Pri tvorení nových pomenovaní slovenčina využíva tieto slovotvorné postupy: morfematické tvorenie, syntaktické tvorenie, preberanie z iných jazykov, sémantické tvorenie.

4. Keďže ide o rozsiahlu problematiku, v ďalšej časti sa zameriavame na morfematické tvorenie substantív, deriváciu pomocou afixov.

V slovanských jazykoch má veľký význam odvodzovanie slov — derivácia v širokom zmysle tohto slova, čím treba rozumieť vytvorenie nového slova zmenou jeho morfologickej (tvaroslovnej) stavby (Dokulil, 1962, s. 22). Pri tvorení slov odvodzovaním sa uplatňujú tieto slovotvorné postupy: tvorenie slov predponami = prefixácia, tvorenie slov príponami = sufixácia, súčasné tvorenie slov predponami i príponami = prefixálno-sufixálne tvorenie. Slovenčina využíva i bezpríponové tvorenie a spätné odvodzovanie. Tieto postupy sú zriedkavejšie (porov. Ondrus — Horecký — Furdík, 1980). I. Masár (1991, s. 82—83) uvádza, že v množstve termínov sú aj termíny, ktoré sú utvorené tak, že k slovotvornému základu sa pripája predpona, prípona alebo zároveň predpona i prípona. Slovotvorný postup využívajúci tieto slovotvorné prostriedky nazýva deriváciou.

5. Sufixácia, spojenie slovotvorného základu so sufixom, je v slovenčine častý slovotvorný postup. Sufix, slovotvorná prípona sa pripája na slovotvorný základ a nejakým spôsobom ho modifikuje. Na rozdiel od prípony sufix nestojí samostatne, nefunguje ako osobitné slovo (Horecký, 1971, s. 49). Pre slovenčinu je príznačná bohatá a ustálená sústava domácich slovotvorných prípon, ale v obmedzenej miere využíva aj cudzie slovotvorné prípony, zväčša grécko-latinské. Sústavu prípon v slovenčine tvoria: a) slovotvorné prípony domáceho pôvodu; b) slovotvorné prípony cudzieho pôvodu.

6. Kategória substantív je sémanticky bohatá. Vyčleňujeme v nej názvy osôb, nástrojov, vecí, názvy vlastností, miesta atď. Jednotlivé typy možno ďalej členiť na podtypy.

6.1. Názvy osôb. — V terminológii výpočtovej techniky sa názvy osôb vyskytujú zriedkavo. Internacionálnym sufixom *-átor* sú utvorené názvy *operátor*, *programátor*, ktoré pomenúvajú osoby podľa predmetu ich činnosti. Internacionálny sufix *-átor* je produktívny pri tvorení názvov neživých prostriedkov a nástrojov. V obidvoch typoch názvov je pomenovaná substancia ponímaná ako agens činnosti (porov. Daneš, 1967, s. 98).

6.2. Názvy vecí. — V skupine substantívnych názvov môžeme vyčleniť podskupiny pomenovaní, ktoré pomenúvajú zložité zariadenia, stroje, časti zariadení, prostriedky atď. Sú to substantívne neživotné konkréta i abstraktá.

Domáci sufix *-č* je produktívny pri tvorení názvov vecí. Od predponových nedokonavých slovies sú ním utvorené názvy:

a) prístrojov a zariadení, ktoré vykonávajú prácu pomocou mechanizmu (Daneš, 1967, s. 196), t. j. takých, ktoré pracujú samostatne: *časovač*, *počítač*, *obmedzovač*, *zakladač*, *snímač*;

b) jednotlivých programov: *prekladač*, *ukladač*, *rozvrhovač*;

c) názvov parametra: *prepínač* = parameter (údaj v technických jednotkách, ktorého hodnota sa používa pri výbere z niekoľkých možností).

Pri názvoch *prekladač, rozvrhovač, ukladač* sú paralelne uvedené dvojslovné pomenovania typu adjektívum + substantívum, napr.: *ukladací program, rozvrhovací program, prekladací program*. Z hľadiska motivácie možno uvažovať o paralelnej motivácii slovesom a adjektívom.

Nepopierateľným prínosom zavádzania počítačovej techniky do výroby je to, že veľa činností, ktoré mohli vykonávať iba ľudské bytosti, dnes vykonávajú stroje so zložitými funkciami.

Názvy strojov so zložitými funkciami sa tvoria domácim produktívnym sufixom *-čka/-ačka*, pričom odvodzovacím základom je väčšinou nedokonavé sloveso. Takto sú utvorené názvy *sčítačka, dierovačka, kalkulačka, triedička*. Aj pri týchto názvoch sú možné dvojslovné pomenovania typu *triediaci stroj*.

Názvy vecí sa tvoria aj domácim sufixom *-ka*. Táto skupina názvov zahrnuje:

a) abstraktné názvy matematicko-programátorských funkcií, utvorené z verbálneho základu: *podmienka, skúška, dávka*;

b) matematicko-programátorské názvy, pri ktorých odvodzovacím základom je substantívum: *značka, mierka, bodka*;

c) názvy rôznych vecí, kde sufix *-ka* má len funkciu previesť združené pomenovanie do podoby jedného podstatného mena (Horecký, 1971, s. 125): *stredovka, príručka*;

d) názvy častí strojov s verbálnym alebo substantívnym odvodzovacím základom: *zdierky, priehradka, doštička*. Pri uvedených názvoch sufix *-ka* stráca deminutívnu funkciu.

Pri tvorení slov sa stretávame s názvami, pri ktorých môžeme hovoriť o kombinácii slovotvorných postupov. Tak je to v názvoch *podmienka, skúška, dávka, priehradka*, kde sa uplatňuje derivácia (sufixácia) spolu so sémantickým slovotvorným postupom.

Sufix *-ok* sme zistili v pomenovaniach *doplnok, dodatok, výsledok*, ktoré pomenúvajú veci, vzniknuté činnosťou. Sú utvorené z predponových slovies. Sem zaraďujeme aj názov *riadok*, ktorý má slovotvornú štruktúru substantívum + *-ok*. Stráca aj deminutívny charakter, nie je to zdrobnenina.

Ojedinele sa v terminológii výpočtovej techniky vyskytujú názvy vecí, utvorené sufixom *-ie*. Sú to názvy *záhlavie* a *návestie*, ktoré sú zaujímavé z hľadiska slovotvorby. Názov *záhlavie* (v ČSN uvedený ekvivalentný názov *hlavička*) vznikol z predložkového spojenia *za hlavou* a stratou gramatickej prípony inštrumentálu singuláru ženského rodu, ktorá bola nahradená priradením slovotvorného sufixu *-ie*. Ešte zaujímavejší je názov *návestie*. Podľa Etymologického slovníka jazyka českého a slovenského (Machek, 1957) základ tohto názvu tvorí sloveso *viesť, vesti* vo význame „dať návod, poučenie". K slovesnému základu sa postupne pripojil prefix *na-*, neskôr sufix *-ie*. Názov *návestie (návesť)* sa pôvodne využíval

v železničnej terminológii, kde označuje optické alebo zvukové znamenie. Termín *návestie* hodnotíme ako medziodborové synonymum.

Internacionálnosť terminológie sa prejavuje vo využívaní internacionálnych slovotvorných sufixov pri tvorení nových názvov.

V terminológii výpočtovej techniky sa pri tvorení názvov vecí uplatňuje internacionálny sufix *-or/-átor*, ktorý sa spravidla pripája k slovesnému základu cudzieho pôvodu. Sufixom *-or/-átor* sú utvorené názvy:

a) programov: *monitor* (program i zariadenie), *kompilátor, simulátor*;

b) zariadení, častí zariadení a operačných jednotiek: *reproduktor, procesor, emulátor, tabelátor, implikátor, indikátor*;

c) znakov, používaných pri programovaní: *operátor* (ale aj osoba), *identifikátor*;

d) logických členov: *invertor*.

Niektoré názvy utvorené internacionálnym sufixom *-or/-átor* môžu mať dvojakú motiváciu — verbálnu a substantívnu: *kompilátor < kompilovať, kompilácia, identifikátor < identifikácia, identifikovať*.

Internacionálny sufix *-or/-átor* sme už uvádzali pri názvoch osôb. Obidva prípady, názvy osôb a názvy vecí, spája agensovosť.

Viacvýznamovosť čiže polysémia sa objavuje aj v odbornej terminológii. Ako viacvýznamové uvádzame názvy *prepínač* (časť zariadenia — parameter), *triedička* (osoba — stroj), *operátor* (osoba — znak). Tento druh polysémie nazýva I. Masár (1991, s. 107) kategoriálnou polysémiou. Jej podstatou je, že pojem obsahuje príznaky viacerých logických kategórií.

Nízku frekvenciu výskytu sme zistili pri domácich sufixoch *-nica, -iareň, -dlo (klávesnica, zbernica, spojnica, tlačiareň, hradlo)* a pri internacionálnom sufixe *-ár*: *adresár, komentár*.

Skupinu substantívnych názvov vecí v terminológii počítačov tvoria neživotné abstraktá a konkréta, utvorené domácimi sufixmi *-č, -čka/-ačka, -ka, -ok*. Internacionálne sufixy sú zastúpené produktívnym sufixom *-or/-átor*. Terminológia výpočtovej techniky je bohatá na internacionálne názvy, ale sú to slová v základnom tvare, teda neodvodené.

6.3. Názvy vlastností. — Výrazným a zároveň aj produktívnym slovotvorným sufixom, uplatňujúcim sa pri tvorení názvov vlastností v terminológii počítačov, je domáci sufix *-osť*.

Názvy spredmetnených vlastností so sufixom *-osť* sa tvoria prakticky od všetkých akostných a vlastnostných adjektív, netvoria sa od čisto vzťahových adjektív (Horecký, 1989, s. 103). M. Dokulil (1962, s. 43) substantívne názvy vlastností zaraďuje k transpozičnému typu tvorenia názvov. V terminológii počítačov sa názvy vlastností tvoria sufixom *-osť*, ktorý sa pripája k adjektívnym, desubstantívnym adjektívnym alebo deverbatívnym adjektívnym základom.

Pri abstraktných názvoch vlastností môže nastať istý posun vo význame, istá špecifikácia významu. V type abstraktných názvov vlastností utvorených sufixom *-osť* rozlišujeme tieto názvy vlastností:

a) s kvantitatívnym významom: *nadbytočnosť, presnosť, životnosť, chybovosť, častosť*;

b) s významom „mať schopnosť vykonávať nejaký dej": *činnosť, výkonnosť, priepustnosť, prednosť*.

Názvy vlastností tvoria v počítačovej terminológii malú skupinu pomenovaní.

6.4. Názvy dejov. — V odbornom vyjadrovaní je výrazná snaha po presnom a bezpríznakovom vyjadrovaní, po presnom pomenovaní skúmaných javov, teda tendencia po nominálnom vyjadrovaní (porov. Masár, 1991, s. 88), čo vysvetľuje značnú frekvenciu dejových substantív. Chápanie deja (alebo dejového stavu) ako substancie, t. j. ako predmetne poňatého javu, si vynucuje zmenu slovnodruhovej verbálnej kategórie na substantívnu (Daneš, 1967, s. 562).

Dejové substantíva sa tvoria podľa týchto slovotvorných typov: verbálne substantívum + *-nie/-tie*, bezpríponový typ, internacionálny slovotvorný základ + *-ácia/-izácia*.

Dejové substantíva majú tendenciu vyjadrovať rozdiely v lexikálno-gramatickej kategórii vidu. Jednoznačné vidové zaradenie je možné len pri verbálnych substantívach. I v terminológii výpočtovej techniky sa vyskytujú dejové substantíva v obidvoch vidových podobách:

a) verbálne substantíva v nedokonavej vidovej podobe: *skupinové dierovanie, vyhľadávanie informácií, riadenie siete, rozkladanie;*

b) verbálne substantíva v dokonavej vidovej podobe: *spracovanie údajov, potvrdenie, prepnutie, vymazanie*.

Najbohatšie zastúpenú skupinu dejových substantív, teda produktívny typ tvoria verbálne substantíva so sufixom *-nie/-tie*. Hojne sa využívajú v bežnej slovnej zásobe, čo signalizuje ich vysokú frekvenciu v terminologických systémoch.

V terminologickom systéme výpočtovej techniky dejové mená typu verbálne substantívum + *-nie/-tie* sú utvorené od domácich i cudzích základov. Pomenúvajú:

a) procesy chápané ako metódy: *rozkladanie, indexovanie, monitorovanie, skladanie, programovanie, kódovanie, modelovanie na počítači;*

b) procesy alebo ich fázy: *smerovanie, editovanie, pamätanie, potvrdzovanie, kmitanie, zahlcovanie, vyhľadanie, adresovanie*;

c) dej a výsledok deja: *zadrenie hlavy, zošikmenie, zarovnanie, zobrazenie, spojenie*.

Internacionálnosť vedy o počítačoch dokumentujú aj názvy deja, utvorené podľa slovotvorného typu internacionálny základ + internacionálny sufix *-ácia/ -izácia*, ktoré pomenúvajú predovšetkým procesy. Dejové mená so sufixom *-ácia/*

-izácia považujeme v slovenčine za nemotivované slová. Tieto internacionálne názvy sa dostávajú do slovenčiny v podobe substantív. Spravidla sa k nim veľmi rýchlo vytvoria slovesá. Podľa prevažujúceho smeru motivácie v domácich dvojiciach sa na základe analógie aj internacionálne slovesá chápu ako motivujúce, primárne (porov. Horecký, 1989; Furdík, 1993): *informácia < informovať, deklarácia < deklarovať*.

Kým niektoré názvy deja sú motivované iba príslušným slovesom (*inštalácia, aplikácia*), pri väčšine z nich je možná motivácia substantívnymi alebo adjektívnymi základmi slovies (*archivácia, synchronizácia*).

Pri dejových menách so sufixom *-ácia/-izácia* rozlišujeme tieto významy:

a) priebeh a výsledok deja: *informácia, aplikácia, klasifikácia, aktivácia, inštrukcia, inicializácia, deklarácia, archivácia, synchronizácia, dokumentácia*;

b) proces ako metóda: *emulácia, simulácia, automatizácia*.

Okrem uvedených slovotvorných sufixov sa pri tvorení názvov deja uplatňuje aj tvorenie názvov bez slovotvorných prípon, bezsufixálne tvorenie. Takto utvorené názvy deja majú tendenciu vyjadrovať predmetné významy. K. Buzássyová (1974) okrem priameho významu deja uvádza aj sekundárne konkrétne významy výsledku a miesta deja. J. Horecký (1989, s. 126) pri tomto type dejových mien uvádza i ďalšie sekundárne významy: prostriedok deja, objekt deja. Takéto pribúdanie sekundárnych konkrétnych významov hodnotí ako polysémiu, ktorú považuje za dynamický prvok pri bezsufixálnom tvorení dejových mien.

V počítačovej terminológii sme zistili dejové mená, ktoré v sebe spájajú:

a) význam deja a výsledok deja: *príkaz, zápis, preklad, výpočet*;

b) význam deja a prostriedok deja: *prenos, výber*;

c) význam deja a miesto deja: *prístup*.

Využívanie dejových mien je príznačné pre odborné vyjadrovanie. V terminológii výpočtovej techniky má dominantné postavenie slovotvorný typ verbálne substantívum + *-nie/-tie*. Znakom internacionalizácie terminológie je využívanie internacionálneho sufixu *-ácia/-izácia*, ktorý sa pripája k internacionálnemu základu. V obmedzenej miere sa uplatňujú názvy deja, utvorené bezsufixálnym slovotvorným postupom.

7. Prefixácia. Prefixácia — sufixácia. — Pri tvorení termínov slovenčina využíva aj slovotvorný postup, nazývaný prefixácia, teda tvorenie nových pomenovaní pomocou predpony. Slovotvorná predpona — prefix — tvorí tú časť odvodeného slova, ktorá stojí pred slovotvorným základom a obmieňa jeho význam, významovo ho modifikuje. Predpona svojím významom spresňuje základ slova, dáva mu istý významový odtieň alebo aj iný význam. Väčšina predpôn existuje ako samostatné slová — predložky, ale predponami môžu byť i nesamostatné častice. Prefixálne substantívne jednoslovné názvy tvoria len malý súbor termínov v terminologickej sústave výpočtovej techniky. Väčšina z nich je utvorená prefixálno-sufixálne, teda so súčasným využitím predpony i prípony. Súbor predpôn

obsahuje domáce aj internacionálne prefixy: a) domáce prefixy: *ne-, pre-, za-, roz-, nad-, medzi-, pod-*; b) internacionálne prefixy: *non-, re-, de-, sub-*.

Uvedené prefixy vyjadrujú význam:

a) podradenosti (v zmysle hierarchie):

pod-: *podprogram*;

sub- (dolu, pod niečím, časť niečoho): *subschéma*;

b) miesta, smeru:

nad-: *naddierovanie*;

proti-: *protifáza*;

c) prechodu, spojenia medzi dvoma predmetmi:

medzi-: *medzijazyk*;

d) opak významu základového slova:

de-/od-: *dekódovanie, dekodér*;

roz-: *rozšifrovanie*;

e) opakovaného deja:

re- (späť, znova, zasa, nazad): *rekonfigurácia*;

pre-: *prekódovanie*;

f) negatívny význam:

non- (nie): *nonimplikácia*;

ne-: *nenaplnenie*;

g) miery, výsledku deja:

za-: *zašifrovanie*;

pre-: *preplnenie*.

Z uvedeného prehľadu prefixov je zjavné, že pri tvorení počítačových termínov sa uplatňujú domáce aj internacionálne prefixy, ktoré sa pripájajú k domácim i cudzím slovotvorným základom. Väčšina uvedených prefixov je polysémantická, no v terminologickej sústave nadobúdajú len jeden význam.

Na vyjadrenie negatívneho významu v terminológii slovenčina využíva domácu záporná časticu *ne-* alebo prevzatú záporná časticu *non-*. Častica *non-* vyjadruje nielen záporný význam, ale môže vyjadrovať aj absenciu toho, čo pomenúva fundujúce slovo (Masár, 1991, s. 89—90). Počítačový termín *nonimplikácia* značí vynechanie (implikácie). Toto tvrdenie možno podložiť aj významom príslušného anglického termínu *exclusion*.

Funkciu prefixu v substantívnych názvoch z oblasti výpočtovej techniky plnia predložky a častice domáceho aj internacionálneho pôvodu. Väčšina z nich je polysémantická.

8. V terminologickej sústave výpočtovej techniky iba menšiu časť termínov tvoria jednoslovné pomenovania. Ich väčšia časť je slovotvorne motivovaná. Pri derivačnom postupe sa využíva register domácich aj internacionálnych slovotvorných prostriedkov.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, Veda 1974, s. 93.

ČSN 369001 — Počítače a systémy zpracování údajů. 6. Praha, Vydavatelství ÚNM 1986, s. 26.

DANEŠ, F. a kol.: Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Praha, Nakladatelství ČSAV 1967, s. 196, 562.

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 22, 43.

FURDÍK, J.: Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993, s. 26.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 49, 125.

HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989, s. 103, 126.

Krátky slovník slovenského jazyka. 2. vyd. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1989, s. 266.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.

MASÁR, I.: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava, Veda 1991, s. 76, 82—83, 88, 89—90, 107.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 92.

ŠALING, S. — ŠALINGOVÁ, M. — PETER, O.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 1016.

Šimon Ondruš

SLOVO **ŠAŠ** NEPOCHÁDZA Z MAĎARČINY

Je až neuveriteľné, ako ľahkomyseľne pripisuje doterajšia literatúra slovu *šaš* maďarský pôvod. Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára v treťom zväzku (1976) na s. 498 píše: „A szláv nyelvi megfelelök forrása a magyar" čiže pôvod slovanských responzií (rozumej maďarského *sás*) je maďarský. V. Machek v Etymologickom slovníku jazyka českého z roku 1968 na s. 603 v hesle *šáš* konštatuje: „Asi přejato z maď. *šáš* ostřice, šašina, rákosí." V. Machek prevzal tento názor pravdepodobne zo slovníka Kálalovcov (1923), ktorí na s. 669 po vymenovaní podôb *šaš, šašek, šašie, šašina* s odkazom na *šešina* dávajú do zátvorky poznámku *z maď.* Opatrný bol iba P. Skok v slovníku Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, kde v treťom zväzku (1973) na s. 383 vymenoval jazyky v stredodunajskom regióne, ktoré poznajú slovo *šaš*, ale etymológie sa nedotýka.

Je viac okolností, ktoré dokazujú slovanský pôvod slova *šaš* na strednom Dunaji a jeho prevzatie do maďarčiny. Pravdepodobne zo starej slovenčiny.

1. Na Slovensku a susednej Morave aj v Sliezsku, ale aj na území Chorvátska a Srbska má základné slovo *šaš* pomerne bohatú derivačnú škálu a významovú členitosť. Na Slovensku sú známe podoby *šaš, šašie (šášie), šášť, šašina, šašiňak, šašik.* Z prózy J. Mikloška *Prísne tajné* poznám aj derivát *šašorina.* Dialektológovia na kartotečných lístkoch v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV uviedli tieto významy: tŕstie (Veľký Šariš), trstina (Myjava), rákosie (Červeník pri Hlohovci, Turá Lúka), chrastie (Hatalov v Zemplíne), pafčie kopijové listy (Kysucké Nové Mesto), tenké pružné lodyhy (Stupava), sitina (Brodské). Popri označení rastliny a jej častí sa *šašom, šašinou, šášim* pomenúvajú aj „výrobky" zo šašiny: palach na utesňovanie dúžok (Blatné pri Modre), závlačka na kolese (Stanča pri Trebišove), trstinová časť suda na víno (Trakovice), upevňovač dolnej zátky na sude (Drážovce pri Nitre), háčik, klin na konci reťaze (Sládkovičovo).

O slovinskom slove *šaš* M. Pleteršnik (1894—1895) píše, že je to „neka trava, ki raste po mlakužah, ob vodah, in iz katere delajo tudi pastirske plašče"; *ostri šaš* je scharfes Riedgras (carex acuta), das Schilfrohr.

Oveľa bohatšia je formálna aj významová členitosť tohto slova v chorvátčine aj srbčine. V spomínanom slovníku na s. 383 P. Skok (1973) píše, že *šaš*, v disimilovanej podobe *saš* označuje 1. carex, oljivna (Srbija, k jugu); 2. toponym. Ten istý význam má aj derivát *šašak.* Ale derivát *šašarica* (Hrvatska) je okomak, klas, klasunac, *šašarika* (Boka) je klip. *Šašarovina* je kukuruzovina. Tento autor uvádza aj bulharské nárečové *šasani* „Meisstroh". Chorvátske *okomak* označuje omoržovaný kukuričný šúľok aj kukuričné steblo bez lístia. *Klip* označuje kukuričný klas, ale aj palicu, poleno.

Kým v slovanských jazykoch má slovo *šaš* pomerne bohatú morfematickú aj významovú sieť, v maďarčine je slovo *sás* úplne izolované, bez formálnej a významovej členitosti s významom carex, Riedgras, Segge (porov. A magyar nyelv..., 1976, s. 498). V porovnávacej a historickej jazykovede je už dávno známe, že ak je slovo v jazyku izolované, bez tvarovej a významovej členitosti, ide takmer vždy o cudzie, prevzaté slovo. To je práve prípad maďarského slova *sás.*

2. Na Slovensku a na susednej Morave je so slovom *šaš* hláskovo a významovo úplne responzibilné slovo *šachor.* Starú slovanskú alternáciu *ch* : *š* netreba osobitne dokazovať. Podľa autorov kartotečných lístkov v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV *šáchor* v Jablonovom (Malacky) je tŕstie, palach, v Lukáčovciach (Novohrad) je *šachor* rákosie, v Kysuckom Novom Meste je *šachorie* šašina, v Prievidzi a na okolí je *šáchorie* sitie, v Záblatí (Trenčín) je *šachorina* trstina, vo Veľkej Mani (Vráble) je *šáchor, šachorina* pálka, trsť, sitina, ostrica. Aj *šachor, šachorina* majú podobne ako *šaš, šašina* druhotné, „výrobné" významy. V Šintave je *šachor* trstinová výplň medzi dúžkami drevených nádob, v Tesároch pri

Topoľčanoch je *šachorina* pokrývka na strážnej búde. V Jablonovom na Záhorí „ze šachora narezali takích trúbek a pili z bečki". Na strednom Slovensku (Kameňany, Revúca, Rimavská Sobota) *šachor* s variantom *čachor* označuje oselník. Zaiste preto, že sa roh ovinul šachorom. Pretože *šachor* nie je kŕmna tráva, v Dubovej (Modra) označuje podradné seno. Na Spiši v Spišskom Štvrtku *šachorina, šahorina* označuje suché tenké vetvy stromu v lese, ľahko zápalné raždie.

Derivát **šachina* sa palatalizoval na *šašina, *šachje* na *šašie, *šachj-* na *šaš*.

3. Ako je všeobecne známe, v praslovančine sa hláskové sekvencie *čä, žä, šä* (grafémou *ä* označujeme praslovanské *jať*, lebo bolo foneticky blízke našej samohláske *ä*) pravidelne menili na *ča, ža, ša: kričäti* na *kričati, bäžäti* na *bäžati, pršäti* na *pršati*. Sporadicky sa aj sekvencie *če, že, še* v predhistorickom čase aj v historickom vývine slovanských jazykov menili na *ča, ža, ša*. Známe sú alternácie *čekati/čakati, čechol/čachol, šetati/šatati, želudok/žaludok* atď.

Podoba *šaš(ina)* vznikla zo staršej podoby *šešina*. Máme ju reziduálne zachovanú aj na Slovensku (Kálal, 1923, na s. 672 podľa Kotta s významami 1. šašina, šašie; 2. čuprina, rozcuchané vlasy). Je to podobná metafora ako v Starej Turej, kde *šachorina* označuje zle vyvinutú, mäkkú strapatú hlávku kapusty.

Podobu *šešina* popri *šašina* zaznačil aj V. Machek (1968) na s. 603. Podoba *šešina* nás logicky vedie k staročeskému *šešel* (u Klareta) vo význame conus, t. j. kužel, chochol. Zaznamenáva ju aj Malý staročeský slovník (Bělič — Kamiš — Kučera, 1978, s. 500) s významom chochol. V. Machek (1968) na s. 606 píše, že „*Šešel* je snad obměna ze *šošol*, což je *chochol*." Vecne je to správne, ale ide o neopatrnú formuláciu. Slovo *šešel* nie je zo *šošol*, ale vzniklo palatalizáciou z *chechel*, čo je jasná predná apofónia k zadnej temnej apofónii *chochol*.

V historickej slovanskej jazykovede je všeobecne známe, že velárna úžinová spoluhláska *ch* vznikla pravidelne zo zubno-ďasnového úžinového *s* v postavení po samohláskach *i*, predný jer, *u*, zadný jer, *y* a po spoluhláskach *r, k* (taký pôvod má *ch* v slovách *duch, dýchať, ticho* atď.). Sporadicky vznikalo úžinové *ch* zo záverového *k* najmä na začiatku slova. Takého pôvodu je *ch* aj v slove *chochol*, ktoré má v slovenčine ešte zachovanú aj staršiu podobu *kochol*, čiže *chochol* je zo staršej podoby **kokol*. Predná apofónia ku *kokol* : *chochol* mala podobu **kekel*, po palatalizácii *čečel*. K. a M. Kálalovci (1923) na s. 69 uvádzajú slovo *čečelica* vo význame chocholatá kura. Ich Slovenský slovník z literatúry a nárečí zaznačil vyše desať derivátov slova *chochol*, označujúcich čečelicu, chocholatú kuru, chocholatého vtáka. Niektoré deriváty označujú aj uzol z vlasov, vrkoč (*chocholka, chochuľa*). V slovenských nárečiach slovo *čuba* označuje najvyššiu časť vrchu, chochol na hlave vtákov, uzol z vlasov, kečku a pod. *Čubatý* je chocholatý, chochlatý. Odvodené *čubrina/čuprina* je chumáč vlasov, kečka, strapaté vlasy, ale aj chumáč neskosenej trávy. *Čuba* aj *čubrina/čuprina* sú slová západo- a východoslovanské. U východných Slovanov je to slovo mužského rodu *čub*. V ruských nárečiach je

od *čub* odvodené *čubej*. Označuje šachor, šašinu, po nemecky Riedgras. Ako uvádzajú Kálalovci (1923) na s. 672, *šešina* označuje šašinu, šachor, rákosie, ale aj čuprinu, chochol na hlave.

Ruské slovo *čub* s významom chochol, čuprina a z neho odvodené *čubej* vo význame šachor, šašina, ako aj význam slovenského nárečového *šešina* 1. rákosie, šachor; 2. čuprina indikujú jednoznačný záver: *šachor, šašina* boli pomenované podľa chocholovitých klasov rákosia, trstiny. Podľa chocholovitých klasov bola u južných Slovanov pomenovaná aj kukurica, resp. kukuričné klasy a kukuričné šúľky.

4. O pôvodnosti slov *šachor, šaš, šašina* svedčí aj ich využitie v zemepisných názvoch na Slovensku, v Chorvátsku aj Srbsku. V okrese Bardejov je *Šašová* (záznam z roku 1352 *Sasow*), *Šášovské Podhradie* v okrese Žiar nad Hronom má z roku 1443 zápis *Sassow*.[1] Leží v tesnej doline Istebného potoka. Aj šarišská *Šášová* leží v doline potoka Cerninka. Do tejto skupiny motivácie patria aj *Šaštínske Stráže*, resp. časť *Šaštín* zo starého slovansko-slovenského *Šaš-tyn-* v pôvodnom význame šašinová ohrada, ohrada zo šáchoria, z trstia. O tom píšem širšie v novembrovom čísle Slovenských pohľadov (Ondruš, 1995). Na Morave sú *Šašovice*. V Chorvátsku sú osady s menom *Šaševo, Šaševa*. Tieto osady majú rovnakú motiváciu ako *Trstená, Trstín* atď. Na Karpatskej Ukrajine ukrajinský miestny názov *Trostnik* (*trost* je trsť) Maďari kalkovali ako *Sásvár*, novší názov *Tiszasásvár*. Podobne aj náš *Šaštín*, staré *Šaštýn* Maďari kalkovali ako *Sásvár*.

Dúfam, že už nik nebude písať, že slovo *šaš, šašina, šášie* máme z maďarčiny. Od starých Slovanov (Slovákov, Chorvátov alebo Slovincov) prešlo v 10.—11. stor. do maďarčiny. Tam sa petrifikovalo v izolovanej podobe *šáš*. Kvantita je v maďarčine na odlíšenie od slova *šaš, sas* vo význame orol.

Literatúra

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Zv. 3. Red. L. Benkő. Budapest, Akadémiai kiadó 1976, s. 498.

BĚLIČ, J. — KAMIŠ, A. — KUČERA, K.: Malý staročeský slovník. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1978, s. 500.

[1] Spájanie názvu *Šášovské Podhradie* s apelatívom *šaš* opieram o najstarší záznam z r. 1253 *Susol*, ako aj o neskoršie záznamy *Sassow* (1443), *Sossow* (1773). Sú to nedokonalé zápisy podoby *Šašov*. Za spájanie so šašom hovorí aj prírodná situácia pôvodnej osady na sútoku prítoku Istebného potoka. Maďarský záznam *Zasskw, Saasku* čiže *Šaš-kö* je o sto rokov neskorší (14. stor.) ako záznam slovenského *Šašov* v nedokonalej podobe *Susol*. Ide o prenesenie mena osady na hradisko podobne ako v Gemeri Muráň. Nemecký preklad maďarského *Sas-kö* ako *Sachsen-stein, Saxen-stein* vychádzal z grafickej podoby *Sas-*, chybne identifikovanej s etnonymom *Sas*. Čiže prvotný bol slovenský názov *Šašov*, druhotný maďarský názov *Sas-kö* a nemecké meno *Sachsen-stein, Saxen-stein* je v poradí až tretie. Neprijímam ani Györffyho spájanie s maďarským *sas* čiže *šaš* vo význame orol, ktoré prevzal L. Kiss do diela Földrajzi nevek etimológiai szótára (1988).

KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry a náreči. Banská Bystrica 1923, s. 669, 672.

KISS, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Zv. 2. L—Zs. 4. vyd. Budapest 1988, s. 458.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 603.

ONDRUŠ, Š.: Šaštín. Slovenské pohľady, *IV + 111*, č. 11, 1995, s. 117—119.

PLETERŠNIK, M.: Slovensko-nemški slovar. Zv. 1—2. Ljubljana 1894—1895.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 3. Red. M. Deanović — L. Jonke. Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti in umjetnosti 1973, s. 383.

Juraj Dolník

NAD KNIHOU O JAZYKOVEJ KULTÚRE
(Starý, Z.: Ve jménu funkce a intervence. Praha, Univerzita Karlova 1995)

Obsahom tohto príspevku je hutný výklad analýzy koncepcie jazykovej kultúry Pražského lingvistického krúžku (PLK), ktorú prezentuje Z. Starý vo svojej monografii s uvedeným výstižným názvom. Dôvodom toho, že namiesto zamýšľanej recenzie tejto knihy podávame voľný výklad jej obsahu, je jej výsostná aktuálnosť, inšpiračná sila a provokačný náboj. Nazdávame sa, že tento výklad, v ktorom sa so zjavným úmyslom vyhrotene podávajú názory na spomínanú koncepciu, nezostane bez ozveny. Ak pritiahne pozornosť k tejto knihe a vyvolá reakciu, oživí diskusiu o jazykovej kultúre, rozhodnutie o voľbe tohto spôsobu informácie o monografii Z. Starého bolo správne.

Hneď do úvodu nášho výkladu vsúvame šokujúce zistenie, ku ktorému Z. Starý dospel po kritickej analýze koncepcie jazykovej kultúry založenej na ideách pražského funkčného štrukturalizmu. Autor konštatuje, že po 50-60-ročnom uplatňovaní tejto koncepcie v praxi, teda po vyše polstoročnom kultivovaní spisovnej češtiny zostáva napätie medzi ňou a živou jazykovou praxou. Vytýčený cieľ sa nielenže nedosiahol, ale proklamovaná méta, ako sa zdá, ešte viac sa vzdialila. Toto zistenie je nám známe aj vo vzťahu k slovenskej jazykovej situácii. Vyhrotene sa formuluje ako „havarijný stav" jazykovej praxe z hľadiska jazykovej kultúry. Potiaľ by toto zistenie nebolo až také šokujúce, lebo o tomto stave sa už veľa povedalo. Skutočný šok vyvoláva záver analýzy, podľa ktorého musíme priznať, že funkčná koncepcia jazykovej kultúry, o ktorú sa opierala kultivačná činnosť zameraná na spisovnú češtinu (a my vieme, že aj na spisovnú slovenčinu), zlyhala. Tento záver vyznieva až kacírsky. Ak hovoríme o príčinách „havarijného stavu", hľadáme ich v nedostatkoch jazykovovýchovnej práce a v rozličných faktoroch, ktoré ovplyvňujú používateľov jazyka, ale sotva nám napadne pochybovať o teórii jazykovej kultúry, ktorú uplatňujeme v kultivačnej činnosti. Čo by v nás vyvolala provokačná otázka, či onen „havarijný stav" nie je následkom zlyhania našej koncepcie jazykovej kultúry?

Pochybnosť Z. Starého o primeranosti funkčnej koncepcie jazykovej kultúry je výsledkom odvážneho kritického rozboru teórie, ktorá tvorí ideovú základňu

súčasnej českej aj slovenskej teórie jazykovej kultúry. Pritom jeho odvaha spočíva len v tom, že sa posúva za tradované vnímanie tejto koncepcie, a teda sa zbavuje „povinnosti" kriticky, ale pritom pozitívne vnímať všeobecne uznávanú a prijímanú teóriu. Jeho ostrý kritický pohľad ho privádza k záveru, že (1) teória jazykovej kultúry PLK má „osudné" spoločné črty s českým purizmom, ktorý bol touto teóriou programovo negovaný, že (2) táto teória nebola vlastne ani teóriou, lež doktrínou a že (3) neúplný funkčný prístup k otázkam jazykovej praxe neodstraňuje rozpor medzi spisovným jazykom a živou jazykovou praxou. Sledujme, na základe čoho dospel autor k týmto záverom.

Pražská škola budovala svoju koncepciu jazykovej kultúry v polemike s purizmom. Ako je známe, purizmus zasahoval do jazykovej praxe na základe historického, nacionálneho a estetického hodnotiaceho kritéria. Pretože puristické zásahy do jazykovej praxe na podklade týchto kritérií vytláčali z nej prostriedky, ktoré boli už vžité, zafixované v úze, a teda — podľa predstaviteľov PLK — vyhovujúce z hľadiska vyjadrovacích potrieb, puristické cibrenie jazyka sa dostávalo do konfliktu so schopnosťou jazyka vyhovieť vyjadrovacím potrebám jeho používateľov. Z toho sa vyvodzovalo, že keby zásahy neboli v rozpore s týmito potrebami, odstránil by sa aj rozpor medzi jazykovou praxou a spisovnou normou, resp. kodifikáciou. Prirodzenou reakciou protagonistov PLK bolo, že vyjadrovacím potrebám prisúdili rozhodujúcu úlohu pri regulácii zásahov do jazyka. Dominantným regulátorom kultivácie jazyka sa stalo funkčné kritérium. Toto kritérium malo zaručiť, že výsledkom jazykovej kultivácie bude optimálna zhoda spisovnej normy s jazykovou praxou. Polstoročná prax ukázala, že predpoklad sa nesplnil. Postupne sa dostaneme k vysvetleniu, ktoré sme zatiaľ len naznačili, prečo zlyhala protipuristická koncepcia jazykovej kultúry.

Jedným z dôležitých faktorov, ktoré ovplyvňovali prístup k českej jazykovej praxi, ale aj samotnú prax už od čias obrodenia, bolo to, čo Z. Starý nazýva ako syndróm národného údelu. Pri zrode tohto syndrómu je interpretácia barokového obdobia ako obdobia úpadku, ako „doby temna". Takto sa barokové obdobie interpretovalo z hľadiska zmien hodnotových hierarchií, ku ktorým dochádza v dobe národného obrodenia. Barok v tejto interpretácii bol obdobím národnej katastrofy, ohrozenia národnej existencie vrátane jazyka, úpadkom národa a jeho jazyka. V období národného obrodenia sa vytvára myšlienkový stereotyp, ktorý si osvojili puristi, a to aj puristi v prvej polovici nášho storočia, a ktorého sa úplne nezbavili ani predstavitelia PLK. U puristov sa to prejavuje už v ich programe, ktorý je zameraný na odčinenie násilia, na odstránenie jeho následkov, na zvrátenie úpadku. V súlade s týmto programom pri prístupe k cibreniu jazyka nemohli vychádzať z jazykového úzu, ktorý bol v ich očiach poznačený prvkami z doby kultúrneho úpadku, a teda neprijali ani ideu V. Ertla o dobrom autorovi ako o zdroji poznávania „dobrého" jazyka. Zásahy do jazyka (intervencia) robili v mene naplnenia

ideálu plnohodnotného národného (spisovného, štandardného) jazyka. Ich cieľom bolo priblížiť sa k tomuto ideálu. Purista J. Haller hlavný cieľ formuluje takto (citujeme zo s. 113 v knihe Z. Starého): „...osvobodit také jazyk z cizích pout, která jej stále tíží. Teprve jazyk očištěný od všech zbytečných příměsků cizích bude pravým, plným výrazem naší národní a politické svrchovanosti".

V protiklade s puristickými kritériami predstavitelia funkčnej koncepcie jazykovej kultúry spájali svoje kritérium s jazykovým úzom. Preto prijali myšlienku dobrého autora. V ich cieli dominuje požiadavka, aby český jazyk mal „dosti bohatých a rozmanitých prostředků pro všechny své potřeby, pro všechny úkoly, které se na něj kladou" (ide o Havránkov výrok z roku 1932, ktorý je citovaný taktiež na s. 113). V prospech tohto cieľa treba intervenovať. Puristov a PLK spája teda všeobecná idea, že z „neplnohodnotnej" spisovnej češtiny treba urobiť plnohodnotnú, a to sa dá len intervenciou, vedomým cibrením, pestovaním jazyka. Vízia plnohodnotného národného jazyka (= spisovná čeština môže a má fungovať ako ktorýkoľvek popredný kultúrny jazyk v Európe) je jedným z determinantov intervenčnej stratégie prístupu k jazykovej praxi. Druhým je spomínaný mechanizmus syndrómu národného údelu, ktorý ovplyvnil aj PLK, pravda, menej nápadne ako puristov. Na prvý pohľad sa to nezdá, veď mathesiovci postavili aktuálne vyjadrovacie potreby nad historické kritérium a tie nachádzajú svoj prejav v úze, resp. u dobrého autora bez ohľadu na to, či sa tam stretávame aj s prvkami neprijateľnými z hľadiska ich historickej čistoty. Okrem toho v polemike s purizmom o dobrom autorovi odmietajú názor, že v baroku došlo k úpadku češtiny. Prečo treba teda zasahovať do jazyka? Preto, lebo úzus sám nevytvára normu spisovného jazyka. Intervencia je potrebná — tu sa do koncepcie vkráda onen syndróm —, pretože väčšina slovanských jazykov má pomerne mladú tradíciu alebo prerušovaný vývin (v prípade češtiny obdobím prerušenia mohol byť predsa len barok). Napokon tretím determinantom intervenčnej stratégie je protichodnosť tendencií uplatňujúcich sa pri vytváraní a vývine spisovných jazykov. Úlohou teoretických zásahov je zafixovanie výsledného vektora týchto tendencií.

Už sme uviedli, že výsledkom (2) analýzy autora monografie je poznatok, že teória jazykovej kultúry PLK nebola vlastne teóriou, ale doktrínou. Doktrína sa chápe ako jazyková kritika (analogicky s literárnou kritikou), ktorá jazykovú prax (činnosť) reguluje, kým teória je opisom pravidelností a možností, ktorými sa istá činnosť môže riadiť, teda stojí nad činnosťou, nie je jej súčasťou. Purizmus aj funkčná koncepcia boli doktrínami, hoci koncepcia PLK mala predpoklady na to, aby bola chápaná ako teória v prísnom zmysle, lebo sa vytvárala v súvislosti s úvahami o všeobecných princípoch, riadiacich jazykovú prax. Funkčná koncepcia sa však nestala teóriou, pretože sa jej prisúdilo poslanie, aby bola bezprostredne spojená s jazykovou praxou, aby usmerňovala prax v konkrétnej jazykovej situácii. Tým, že si neudržala dostatočný odstup od jazykovej praxe, nemohla teoreticky

uchopiť javy tak, aby sa dali vyvodiť závery, platné aj mimo konkrétnej jazykovej situácie. Funkčná koncepcia bola len jazykovou kritikou, ktorá nahradila puristickú doktrínu.

Najzávažnejší poznatok autora sme zahrnuli do výsledku (3) jeho analýzy. Zástancovia funkčnej koncepcie sa chceli vyhnúť zápornému efektu puristických zásahov do jazyka, totiž konfliktu intervencií s vyjadrovacími potrebami, ale ich kultivačná činnosť nepriniesla optimálnu zhodu medzi spisovným jazykom a jazykovou praxou. Ako sme už v úvode spomenuli, z tohto faktu sa vyvodzuje, že funkčná koncepcia zlyhala. Bezprostrednou príčinou zlyhania je neúplnosť funkčného kritéria. Neúplnosť spočíva v tom, že (a) sa nešpecifikujú funkcie, ktoré sú skutočne aktuálne, (b) neposkytuje sa opora pre rozhodovania o tom, ktoré jazykové prostriedky majú plniť príslušnú jazykovú funkciu (vzhľadom na to, že pomer medzi jazykovými prostriedkami a účinkami nie je 1 : 1). Kultivačná prax ukázala, že bez tejto špecifikácie a opory niet záruky, že sa zásahy do jazyka v duchu funkčnej koncepcie nebudú rozchádzať s faktickými vyjadrovacími potrebami. Jazyková prax sa môže zaobísť bez tej-ktorej funkčnej dištinkcie, na ktorú je zameraný kultivačný zásah, alebo sa môže realizovať inými prostriedkami, aké sa usilujeme presadiť intervenciou. Prax nám dáva dosť často najavo, že ani funkčne dobre zdôvodnený zásah používatelia jazyka nerešpektujú. Neprejavuje sa v tom vnútorný rozpor v koncepcii jazykovej kultúry? Veď prostriedok kultivácie jazyka (kodifikácia) je v rozpore s jej výsledkom.

Kultivácia sa vždy dotýkala spisovného (štandardného) jazyka. PLK vyzdvihoval jeho funkčné bohatstvo, funkčnú pluralitu (porov. s funkčnými jazykmi). Je však funkčne univerzálny? Ak si osvojíme tézu, že v jazyku nejestvujú dva prostriedky, ktoré by boli funkčne totožné, funkcie, ktoré sa viažu na nespisovné výrazy, sú za hranicami spisovného jazyka, a teda odpoveď je záporná. Kultivácia jazyka je súčasne jeho štandardizáciou (čo je kultivované, je spisovné). Ak štandard nezahŕňa všetky možné funkcie, štandardizácia spočíva v reštrikcii vyjadrovacích funkcií. Pretože funkčné spektrum sa dá reštringovať viacerými spôsobmi, treba počítať s viac ako s jedným štandardom (existenčnými formami či variantmi spisovného jazyka?). Preferencia istého štandardu by mala byť podložená vymedzením jej účelu a doplnená opisom priorizovaných funkcií so zdôvodnením.

V predchádzajúcom odseku sa už objavilo isté „ponaučenie" z analýzy funkčnej koncepcie jazykovej kultúry. Ďalšie vyplýva zo zistenia, že táto koncepcia bola doktrínou, a nie teóriou. Pretože krúžku chýbal primeraný teoretický odstup od jazykovej praxe, nekládol si otázku, či kultivačné ciele sú v súlade so zvolenými prostriedkami. Teória jazykovej kultúry sa má stať skutočnou teóriou, t. j. musí si vytvoriť odstup od bezprostredného stavu jazykovej praxe, na ktorý je upnutá (ako doktrína), aby odhalila celé spektrum kultivačných možností. Presun pozornosti na budovanie teórie jazykovej kultúry neznamená, že sa lingvistika má vzdať

priameho vplyvu na jazykovú prax. Ide o to, aby sa neobmedzovala na zásahy do jazykovej praxe, ale aj reflektovala úlohu intervencie v tejto praxi. Lingvistika má byť teóriou intervencie, jej vedeckým opisom aj explanáciou. Jej súčasťou je napr. aj reflexia intervencií na horizonte spisovného jazyka ako jednej z možných alternatív. Čo sa týka prístupu k jazykovej praxi, treba sa vymaniť z výlučnosti intervenčnej stratégie, aby mohol pôsobiť prirodzený mechanizmus vzájomného prispôsobovania jazykového spoločenstva a jazykovej normy. Treba hľadať optimálny pomer medzi intervenčným a neintervenčným prístupom.

Zámerne sme sa pri tomto stručnom výklade zdržali vlastných komentárov a oponentských úsudkov. Nešlo nám o analýzu myšlienkových postupov a vývodov autora monografie. Výklad bez vyjadrenia vlastného postoja sme podali s nádejou, že sa čitateľ najprv oboznámi s prezentovaným kritickým videním funkčnej teórie jazykovej kultúry a potom súhlasne alebo odmietavo zareaguje na základe konfrontácie tohto videnia s koncepciou jazykovej kultúry u nás. Máme pocit, že pri tejto konfrontácii sa chtiac-nechtiac vybaví dominantná otázka, či by nebolo užitočné analyticky sa pozrieť na našu koncepciu kultivácie jazyka. Je táto koncepcia teóriou jazykovej kultúry? Nie je iba (alebo predovšetkým) jazykovou kritikou (doktrínou)?

Životné jubileum doc. Emy Krošlákovej

Vedúca katedry slovenského jazyka Fakulty humanitných vied Vysokej školy pedagogickej v Nitre doc. PhDr. Ema K r o š l á k o v á, CSc., sa narodila 21. marca 1936 v Marcelovej (okr. Komárno), kde bol jej otec notárom. Základnú a strednú školu vychodila v Trnave, štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v odbore slovenský jazyk — ruský jazyk absolvovala r. 1959.

Po skončení štúdia učila na základnej škole, potom v rokoch 1960—1970 na Strednej zdravotníckej škole v Nitre. Od r. 1970 pracuje nepretržite ako vysokoškolská učiteľka (odborná asistentka, docentka) na Vysokej škole pedagogickej (predtým Pedagogickej fakulte) v Nitre. Od septembra 1995 pôsobí ako hosťujúca docentka aj na Univerzite Petra Pázmaňa v Pilišskej Čabe v Maďarsku.

Akademický titul PhDr. jubilantka získala r. 1978, vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied r. 1984. Za docentku v odbore slovenský jazyk bola vymenovaná na základe dlhoročnej pedagogickej činnosti, významného podielu pri riešení vedeckovýskumných úloh a vlastnej publikačnej činnosti r. 1987.

Sféra vedeckých a pedagogických záujmov E. Krošlákovej je dosť rozsiahla. Venuje sa predovšetkým historickojazykovedným disciplínam, slavistike a staroslovienčine, ale aj onomastike a problematike frazeológie z vývinového i konfrontačného aspektu. Aktívne sa zúčastňovala aj na tímových prácach pri výskume slovenskej frazeológie, pri konfrontačnom výskume slovenčiny a teórie prekladu v Ústave jazykovej a literárnej komunikácie VŠPg, ktorý v posledných dvoch desaťročiach vyvíja veľmi aktívnu vedeckú i vedecko-organizačnú činnosť.

Osobitne upozorňujeme najmä na knižné publikácie jubilantky *Človek v zrkadle frazeológie* (Tatran 1990. 224 s.), *Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov* (Spolok sv. Vojtecha 1993. 156 s.) a *Základy slavistiky a staroslovienčina* (VŠPg 1994. 218 s.). Všetky tri publikácie pripravila ako spoluautorka s K. Habovštiakovou. Zostavila a zredigovala aj niekoľko zborníkov, napr. *Frazeológia v teórii a praxi* (1987), *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre* (1993, 1994), *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien* (1994). Výsledky svojej vedeckej činnosti E. Krošláková publikuje v domácich odborných časopisoch a zborníkoch, ale i v zahraničí (pozri v *Súpise prác*), aktívne vystupuje na domácich i zahraničných vedeckých podujatiach.

E. Krošláková je autorkou a spoluautorkou viacerých učebníc a pracovných zošitov pre základné školy, ako aj vysokoškolských skrípt a učebníc z odboru slovenský jazyk.

V Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV jubilantka vykonáva už viac rokov funkciu predsedníčky jej nitrianskej pobočky. Je aktívnou členkou Slovenskej onomastickej komisie.

Popri dobrom zdraví treba jubilantke, milej našej kolegyni a priateľke doc. PhDr. Emke Krošlákovej, CSc., zaželať aj dostatok životného optimizmu a chuti, aby naďalej úspešne pokračovala pri napĺňaní svojho ľudského, vedeckého i pedagogického poslania. A ako vravia naši severní susedia: *Sto lat!*

M. Majtán

Súpis prác doc. Emy Krošlákovej za roky 1972—1994

Bibliografia jazykovedných prác E. Krošlákovej je usporiadaná chronologicky a v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných odborných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, drobné príspevky, správy a pod. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roka, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. Drobné príspevky rovnakého charakteru, ktoré v tom istom roku vyšli v tej istej rubrike istého ročníka časopisu, sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdujú sa). V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť.

1972

Vývin slovenského jazyka v systéme vyučovania na školách I. a II. cyklu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *19*, 1972/73, s. 112—115.

1973

Rozlišujme prídavné mená *ranný* a *raňajší*. — Kultúra slova, *7*, 1973, s. 122—123.

1974

Kabela a *taška*. — Kultúra slova, *8*, 1974, s. 318—319.

1975

Štylistický aspekt paralelizmu v sociálnej a ľúbostnej ľudovej lyrike. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. 23. Jazyk a literatúra. Red. Š. Krištof et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 25—42, nem. res. s. 42—43, rus. res. s. 43.

1976

Dve konverzačné príručky. [1. Bertóková, M. — Szamos, L.: Konverzačná príručka slovenského jazyka pre 6.—7. ročník ZDŠ s vyučovacím jazykom maďarským. Bratislava 1975. — 2. Szűcsová, A.

— Szamos, L.: Konverzačná príručka slovenského jazyka pre 8.—9. ročník ZDŠ s vyučovacím jazykom maďarským. Bratislava 1975.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *23*, 1976/77, s. 21—22 (ref.).

Čo je *ažurita*? — Kultúra slova, *10*, 1976, s. 61—62.

1977

Sociolingvistický výskum úrovne slovenského jazyka u študentov maďarskej národnosti v I. ročníku Pedagogickej fakulty v Nitre. — In: Jazyk a literatúra. Vyučovanie slovenského jazyka na základných školách s vyučovacím jazykom maďarským. Red. A. Popovič. Bratislava, Krajský pedagogický ústav v Bratislave a Kabinet literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre 1977, s. 81—92 (spoluautorka K. Habovštiaková).

1979

Meghengyzések a szlovák frazeologizmusok tanítíhoz. [Pripomienky k vyučovaniu slovenských frazeologizmov.] — Szocialista Nevelés, *25*, 1979, s. 110—112.

Krajčovič, R.: Textová príručka k dejinám slovenského jazyka. Bratislava 1979. — In: Slovenská reč, *44*, 1979, s. 307—309 (ref.).

Seminár o vyučovaní dejín slovenského jazyka na Pedagogickej fakulte v Nitre. — Kultúra slova, *13*, 1979, s. 313—315 (správa o seminári, konanom dňa 20. 4. 1979 v Nitre).

1980

Vedecký svetonázor vo vyučovaní slovenského jazyka. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *26*, 1979/80, s. 166—169.

1981

Poznanie slovenskej slovnej zásoby a frazeológia v školách s maďarským vyučovacím jazykom. — In: Stav a prognostika vyučovania slovenského jazyka na ZŠ s maďarským vyučovacím jazykom. (Zborník štúdií. Red. J. Oravec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, s. 29—70; spoluautorka K. Habovštiaková).

Maďarsko-slovenský frazeologický slovník. [Habovštiaková, K. — Hasák, V. — Töröková, M.: Maďarsko-slovenský frazeologický slovník. Bratislava 1980.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *28*, 1981/82, s. 90—91 (ref.).

Odborno-metodická príručka: Teória vyučovania slovenského jazyka. [Bertók, I. — Dulovicsová, V. — Kecskemétyová, Š. — Valkovičová, G. — Zsilka, T.: Teória vyučovania slovenského jazyka vo vyšších ročníkoch základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským. Bratislava 1980.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *27*, 1980/81, s. 284—286 (ref.).

1982

XVII. seminár slovinského jazyka, literatúry a kultúry. — Slavica Slovaca, *17*, 1982, s. 280 (správa o seminári, konanom v dňoch 6.—18. 7. 1981 v Ľubľane).

1983

Potreba inovácie poznatkov v historicko-lingvistických disciplínach. — In: Miesto historicko-jazykovedných disciplín vo vyučovaní. Red. K. Habovštiaková. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1983, s. 51—58.

Slovenské priezviská s časticou *ne-*. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica — Dedinky 2.—6. júna 1980. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave — Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 248—251.

Kniha o reči slovenského ľudu. [Habovštiak, A.: Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu. Martin 1983.] — In: Práca, 26. 9. 1983, s. 4 (ref.).

Gemerský nárečový slovník. [Orlovský, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin 1982.] — In: Nedeľná Pravda, *16*, 1983, č. 22, s. 7 (ref.).

1984

Onomastika na Katedre slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte v Nitre. — In: Sborník přednášek z I. celostátního semináře Onomastika jako společenská věda ve výuce a školské praxi. 9.—10. října 1984. Red. B. Dejmek — R. Šrámek. Hradec Králové, Pedagogická fakulta 1984, s. 49—52.

O maďarčine pre samoukov. [Mussoniová, E. — Tankó, L. — Kostolný, A.: Maďarčina pre samoukov. Bratislava 1983.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *30*, 1983/84, s. 220—221 (ref.).

Celoštátne o onomastike. — Učiteľské noviny, *34*, 1984, č. 43, s. 2 (správa o 1. celoštátnom seminári Onomastika ako spoločenská veda vo vyučovaní a školskej praxi, konanom v dňoch 9.—10. 10. 1984 v Hradci Králové).

1985

Z problematiky prekladov staroslovienskej literatúry do slovenčiny. (Venované 1100. výročiu smrti Metoda.) — Slavica Slovaca, *20*, 1985, s. 268—276, rus. res. s. 277.

O prekladaní staroslovienskych analytických spojení do slovenčiny. (Na 1100. výročie smrti Metoda.) — Slovenská reč, *50*, 1985, s. 193—197.

Frazeológia v Hollého Svatoplukovi. — In: Pamätnica z osláv dvojstého výročia narodenia Jána Hollého. Red. J. Chovan. Martin, Matica slovenská 1985, s. 350—353, angl. res. s. 353—354, franc. res. s. 354—355.

II. Heslová časť. 6. ročník. — In: Miko, F. a kol.: Frazeológia v škole. Učebné texty pre štúdium slovenského jazyka. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985, s. 82—101.

III. Indexová časť. 1. Zoznam kľúčových a oporných slov archisém. — In: Miko, F. a kol.: Frazeológia v škole. Učebné texty pre štúdium slovenského jazyka. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985, s. 167—192 (spoluautori F. Miko, K. Zelinková, J. Oravec, K. Habovštiaková).

III. Indexová časť. 2. Zoznam frazeologických jednotiek. — In: Miko, F. a kol.: Frazeológia v škole. Učebné texty pre štúdium slovenského jazyka. Nitra, Dekanát Pedagogickej fakulty v Nitre 1985, s. 192—254 (spoluautori K. Zelinková, J. Oravec, K. Habovštiaková).

Vyšiel Atlas slovenského jazyka IV. [Habovštiak, A.: Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. 1. časť Mapy. 2. časť Úvod, komentáre, dotazník, indexy. Bratislava 1984.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *32*, 1985/86, s. 124—125 (ref.).

Prvý spisovný jazyk (Slovanov). — Nové slovo, *27*, 1985, č. 18, s. 16. — Tamže: Dávne osudy slov (č. 19, s. 16). — Literatúra a litery (č. 20, s. 16). — Preklad komunikačne (č. 21, s. 16).

1986

O troch knihách na počesť Metoda. [1. Ondruš, Š.: Život a dielo Metoda, prvoučiteľa národa slavianskeho. Bratislava 1985. — 2. Krajčovič, R.: Veľká Morava v tisícročí slovami prameňov, legiend, kroník a krásnej spisby. Bratislava 1985. — 3. Marsina, R.: Metodov boj. Bratislava 1985.] — In: Nedeľná Pravda, *19*, 1986, č. 27, s. 18 (ref.).

1987

Slovenský jazyk pre štúdium učiteľstva 1. stupňa základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským. 1. vyd. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987. 176 s. (spoluautori O. Hábovčík, K. Habovštiaková, J. Holčík, M. Patáková, J. Vaňko).

Z problematiky prekladu a percepcie staroslovienskej literatúry. — In: Jazyk a text. Red. M. Soták. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 273—283, rus. res. s. 283, franc. a angl. res. s. 284.

Sémantické vzťahy medzi staroslovienskо-slovanskými homofónnymi slovami. — In: Studia Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1987, s. 215—228.

Metaforické významové posuny v nárečovej lexike. — In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1987, s. 46—54.

Vývinová kontinuita slovenskej frazeológie. — In: Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria Spoločenské vedy. 2. 1987. Red. F. Miko. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987, s. 53—61, rus. res. s. 171, franc. res. s. 173.

Charakteristika mien postáv v próze z veľkomoravského obdobia. — In: IX. slovenská onomastická konferencia. Nitra 26.—28. júna 1985. Zborník referátov. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 85—88.

Slavica Pragensia. 25. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 4—5. Red. V. Budovičová. Praha 1985. — In: Slavica Slovaca, *22*, 1987, s. 312—314 (ref.).

1988

Sémantická motivácia názvov ulíc. — In: Urbanonymia. Zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára. Modra-Piesok 8.—10. októbra 1986. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 1988, s. 56—62.

Názvy ulíc na Slovensku zo sémantického a štruktúrneho hľadiska. — In: Studia Academica Slovaca. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1988, s. 268—277.

Vývinová kontinuita slovenskej frazeológie. — In: Z problemów frazeologii polskiej a słowieńskiej. Wrocław, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1988, s. 165—172.

Phraseologie in der Prosa der slowakischen Kinder- und Jugendliteratur. — In: Literarische und sprachliche Bildung. Beitrage. 5. Potsdam, Pädagogische Hochschule „Liselotte Hermann" Güstrow 1988, s. 156—160.

Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. [Habovštiaková, K.: Slovná zásoba slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra 1987.] — In: Kultúra slova, *22*, 1988, s. 214—216 (ref.).

1989

Frazeológia v škole. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 232 s. (spoluautori F. Miko, K. Habovštiaková, J. Kababíková, K. Zelinková).

Zbierka diktátov a pravopisných cvičení zo slovenského jazyka pre 5. roč. ZŠ s vyučovacím jazykom maďarským. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 96 s. (vedúca autorského kolektívu; spoluautorky E. Dobosová, H. Krčová).

Lexikálna metafora v systéme slovenskej a ruskej lexiky. — In: Studia Academica Slovaca. 18. Prednášky XXV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 261—273.

Zhody a kontrasty medzi slovenskou a českou frazeológiou. — In: Slavica Pragensia. 30. (Acta Universitatis Carolinae. 1987. Philologica. 4—5.) Red. V. Budovičová. Praha, Univerzita Karlova 1989, s. 119—130, čes. res. s. 283, rus. res. s. 287, nem. res. s. 292, franc. res. s. 296 (spoluautorka K. Habovštiaková).

Mená osôb a zvierat v súčasnej detskej literatúre. — In: Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie (6.—8. mája 1987 v Smoleniciach). Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989, s. 361—367.

K charakteristike chrématoným nábytku. — In: Chrematonyma z hlediska teorie a praxe. Příloha: Bibliografický soupis diplomových prací z onomastiky. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola", Ústí nad Labem 21.—22. 6. 1988. Red. R. Šrámek — L. Kuba. Brno, Onomastická komise ČSAV — Slovenská onomastická komisia SAV — Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem — Ústav pro jazyk český ČSAV — Ústav slavistiky 1989, s. 109—113.

Slang v literatúre sci-fi. — In: Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni. 9.—12. února 1988. Red. L. Klimeš. Plzeň, Pedagogická fakulta 1989, s. 323—336.

1990

Človek v zrkadle frazeológie. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1990. 224 s. (spoluautorka K. Habovštiaková).

Ref.: 1. Balák, Š.: Slovenský denník, 20. 4. 1990, s. 5. — 2. Pisárčiková, M.: Človek v zrkadle frazeológie. — Kultúra slova, *24*, 1990, s. 219—221. — 3. Marcinková, H.: Človek v zrkadle frazeológie. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *37*, 1990/91, s. 158—159.

Zbierka úloh a pravopisných cvičení zo slovenského jazyka pre 6. ročník ZŠ s vyučovacím jazykom maďarským. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 90 s. (spoluautorky E. Dobosová, H. Krčová).

Staroslovienčina ako prvý spisovný jazyk našich slovanských predkov. — In: Studia Academica Slovaca. 19. Prednášky XXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 193—209.

Zhody a kontrasty medzi slovenskou a poľskou frazeológiou. — In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 2. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 251—266, poľ. res. s. 266—267.

Spracovanie frazeológie z výchovno-vzdelávacieho aspektu. — In: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov (Nové Vozokany 24.—26. apríla 1989). Red. V. Blanár et al. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 247—248.

Z frazeológie Juraja Fándlyho. — Slovenská reč, *55*, 1990, s. 268—274.

Frazeológia vo výchovno-vzdelávacom procese. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *37*, 1990/91, s. 84—87.

Život Konštantína a Život Metoda. — Kultúrny život, *24*, 1990, č. 12, s. 6—7.

Prvý spisovný jazyk na Veľkej Morave. — Príroda a spoločnosť, *39*, 1990, č. 12, s. 42—46.

1991

Obraz života a diela Konštantína a Metoda v cirkevnoslovanských literárnych textoch. — In: Studia Academica Slovaca. 20. Prednášky XXVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1991, s. 115—127.

Tvorenie tzv. skrátených osobných mien v najstaršej slovenčine. — In: X. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 13.—15. septembra 1989. Zborník referátov. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1991, s. 125—129.

Život a dielo Konštantína a Metoda v cirkevnoslovanských literárnych pamiatkach. — Zápisník slovenského jazykovedca, *10*, 1991, č. 1—2, s. 29—30 (tézy prednášky konanej dňa 25. 2. 1991 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).

Národná minulosť priblížená slovami. [Historický slovník slovenského jazyka. 1. Red. M. Majtán. Bratislava 1991.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *38*, 1991/92, s. 187—188 (ref.).

1992

Staroslovienska literatúra a teória prekladu. — Slavica Slovaca, *27*, 1992, s. 62—71, nem. res. s. 71.

Frazeológia v Bernolákovom Slovári. — In: Pamätnica Antona Bernoláka. Red. J. Chovan v spolupráci s M. Majtánom. Martin, Matica slovenská 1992, s. 153—157.

Archaische lexikalische und grammatische Komponenten in slowakischen Phrasenkonstruktionen. — In: Die Phraseologie als Intensivierungsfaktor der Kommunikation. Výskumné materiály. 34. Red. J. Glovňa. Nitra, Pedagogická fakulta 1992, s. 56—68.

Otraženije tureckogo našestvija v slovackom jazyke i v literature. — In: Turskite zavoevanija i sădbata na balkanskite narodi i literaturni pametnici ot XIV—XVIII vek. Meždunarodna naučna konferencija. Veliko Tarnovo, 20—22 maj 1987. Red. G. Dančev et al. Veliko Tarnovo, Velikotarnovski universitet Sv. Kiril a Metodij 1992, s. 440—445.

Mená postáv v súčasnej autorskej rozprávke. — In: Zborník Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Roč. 28. Zv. 3. Slavistika. Onomastika a škola. Materiály zo IV. celoštátneho onomastického seminára, konaného v Prešove 12.—13. septembra 1990. Red. M. Blicha et al. Prešov, Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove 1992, s. 18—22, nem. res. s. 23.

Žiaci solúnskych bratov. Literatúra z Veľkej Moravy. — Historická revue, *3*, 1992, č. 8, s. 4—6 (spoluautorka K. Habovštiaková).

Pramene k dejinám slovenčiny. Red. M. Majtán — J. Skladaná. Bratislava 1992. — In: Jazykovedný časopis, *43*, 1992, s. 149—151 (ref.).

1993

Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov. 1. vyd. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1993. 156 s. (spoluautorka K. Habovštiaková).

Ref.: 1. Melicher, J.: Verbum, *4*, 1993, s. 313—315. — 2. Palkovič, K.: Nový pohľad na dielo Cyrila a Metoda. — Katolícke noviny, *108 (144)*, 1993, č. 48, s. 11. — 3. Navrátil, L.: Kultúra slova, *27*, 1993, s. 362—365. — 4. Palkovič, K.: Odkaz moravských prvoučiteľov. — Slovenské pohľady, *4 + 110*, 1994, č. 10, s. 148—151.

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (člena kolektívu autorov).

Ref.: 1. Dvonč, L.: Encyklopédia jazykovedy. Nedeľná Pravda, *2*, 1993, č. 38, s. 6. — 2. Gašinec, E.: Všetko o jazyku a štýle pre slovenčinárov a jazykárov. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *40*, 1993/94, s. 125—127. — 3. Jarošová, A.: Encyklopédia jazykovedy. Knižná revue, *3*, 1993, č. 17, s. 1. — 4. Ondruš, Š.: Encyklopédia jazykovedy. Dielo vyše šesťdesiatich slovenských a českých lingvistov. — Slovenská Republika, 16. 10. 1993, s. 10. — 5. Škvareninová, O.: Encyklopédia jazykovedy. Učiteľské noviny, *43*, 1993, č. 33, s. 12. — 6. Dolník, J.: Encyklopédia jazykovedy. Jazykovedný časopis, *45*, 1994, s. 58—60. — 7. Dubníček, J.: Najpodrobnejšie o slovenčine. — Práca, 24. 2. 1994, s. 5. — 8. Horecký, J.: Typy encyklopedických textov. — Kultúra slova, *28*, 1994, s. 77—81. — 9. Chmelík, A.: Na okraj recenzie Encyklopédie jazykovedy. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *41*, 1994/95, s. 121. — 10. Uhlár, V.: Encyklopédia jazykovedy. Literárny týždenník, *7*, 1994, č. 2, s. 5.

Preklad staroslovienskych slovies dicendi do slovenčiny v uvádzacích vetách v Živote Konštantína a Živote Metoda. — Slovenská reč, *58*, 1993, s. 216—223.

Výrazové kategórie a ich posuny v slovenských prekladoch Života Konštantína a Života Metoda. — In: Zborník k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov. Red. F. Miko. Nitra, Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993, s. 7—18.

Staroslovienska literatúra a problémy jej prekladu. — In: Metatext a preklad. Red. M. Valentová. Nitra, Vysoká škola pedagogická, Ústav jazykovej a literárnej komunikácie 1993, s. 111—113.

Archaické lexikálne a gramatické prvky v konštrukcii frazém. — In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14.—16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra, Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993, s. 234—245.

Z frazeologických fondov J. Kalinčiaka, G. K. Zechentera-Laskomerského a Ľ. Kubániho. — In: Z vývinu slovenskej lexiky. Red. R. Kuchar. Bratislava, Veda 1993, s. 85—94.

Die kirchenslavische Literatur und die Theorie der Übersetzung. — In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. S. Mislovičová et al. Bratislava, Veda 1993, s. 120.

Pauliny, E.: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava 1990. — In: Jazykovedný časopis, *44*, 1993, s. 70—72 (ref.).

Významný prameň k dejinám slovenského jazyka a slovenského národa. [Historický slovník slovenského jazyka. 2. Red. M. Majtán. Bratislava 1992.] — In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *39*, 1992/93, s. 254—255 (ref.).

1994

Základy slavistiky a staroslovienčina. Textová príručka. Nitra, Fakulta humanitných vied Vysokej školy pedagogickej 1994. 218 s. (spoluautorka K. Habovštiaková).

Ref.: 1. Majtán, M.: Aj výrazný kultúrny čin. — Slovenská reč, *60*, 1995, s. 333—334. — 2. Sika, P.: Základy slavistiky a staroslovienčina. Originál, *2*, 1995, č. 6, s. 6—7.

Religiozno-cerkovnaja frazeologija: semantičeskaja klassifikacija. — In: Teorija i praktika obučenija slavianskim jazykam. Red. E. Lendvai — V. Komarov — G. Miški — L. Majzer. Pécs, Tipografija Pečskogo universiteta 1994, s. 21—30.

K problematike sémantickej klasifikácie náboženských frazém (na materiáli slovenských a ruských frazém). — In: Reflexie lingvistických konfrontácií. Red. Ľ. Benediková et al. Nitra, Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1994, s. 9—25 (spoluautorka Ľ. Benediková).

O brutalite vo frazeológii. — In: Drastickosť a brutalita výrazu. Zborník štúdií Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie. Red. Ľ. Plesník. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1994, s. 103—110.

Frazeologický fond v románe J. I. Bajzu René mládenca príhody a skúsenosti. — In: Frazeológia ako intenzifikačný faktor komunikácie. Red. K. Vrlíková. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1994, s. 38—48.

Frazeológia v próze L. Ťažkého Mária a Magdalény. — In: Život a dielo L. Ťažkého. Materiály z vedeckého seminára Život a dielo L. Ťažkého, ktorý sa konal 8. marca 1994 na VŠPg v Nitre. Red. A. Červeňák — V. Obert. Bratislava — Nitra, Spolok slovenských spisovateľov — Fakulta humanitných vied Vysokej školy pedagogickej v Nitre 1994, s. 131—138.

Onymia v diele Ladislava Ťažkého Mária a Magdalény. — In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.—20. mája 1994. Zborník referátov. Red. E. Krošláková. Bratislava — Nitra, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1994, s. 175—178.

K slovensko-maďarským zhodám a kontrastivitám vo frazeológii. — Slovenčinár (Békešská Čaba, Maďarsko), *4*, 1994, č. 1, s. 43—49.

Na úvod. — In: Frazeológia ako intenzifikačný faktor komunikácie. Red. K. Vrlíková. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1994, s. 5—6.

Slovenčina v slovanskom kontexte. [Habovštiak, A.: Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu). Bratislava 1993.] — In: Literárny týždenník, *7*, 1994, č. 11, s. 5 (ref.).

Skladaná, J.: Frazeologický fond slovenčiny v predspisovnom období. Bratislava 1993. — In: Slovenská reč, *59*, 1994, s. 120—125 (ref.).

1995

Frazeologická terminológia. 1. vyd. Bratislava, Stimul — Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995. 162 s. (spoluautori J. Mlacek, P. Ďurčo, F. Miko, M. Jankovičová, M. Dobríková).

Ref.: Horecký, J.: Terminologické problémy frazeológie. — Kultúra slova, *29*, 1995, s. 171—174.

Staroslovienčina vo veľkomoravskom kontexte. — In: Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul — Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995, s. 93—98.

Slovo *rataj* v slovnej zásobe slovenčiny. — Slovenská reč, *60*, 1995, s. 152—156.

Z frazeológie v diele J. Fándlyho. — In: Literárnomúzejný letopis. *26*. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1995, s. 199—205.

Aplikácia poznatkov historickolingvistických disciplín v pedagogickom procese. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *42*, 1995/96, s. 2—5.

Slovanské jazyky a preklad. — Originál, *2*, 1995, č. 6, s. 4 (správa o medzinárodnom sympóziu o slovanských jazykoch a preklade, konanom 28.—29. 4. 1995 v Pécsi, Maďarsko).

Redakčná činnosť

Frazeológia v teórii a praxi. Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Séria Spoločenské vedy. 2. 1987. Nitra, Pedagogická fakulta v Nitre 1987 (výkonná redaktorka).

Slovenská reč, *57*, 1992 — *59*, 1994 (členka red. rady).

Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14.—16. september 1992. Nitra, Vysoká škola pedagogická v Nitre — Fakulta humanitných vied 1993 (vedecká redaktorka).

Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1994 (redaktorka).

Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.—20. mája 1994. Zborník referátov. Bratislava — Nitra, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — Vysoká škola pedagogická 1994 (zostavovateľka).

Reflexie lingvistických konfrontácií. Nitra, Vysoká škola pedagogická v Nitre, Fakulta humanitných vied 1994. 124 s. (členka red. rady).

Zostavil *L. Dvonč*

PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc., 50-ročný

Od 17. apríla 1996 sa v kalendári slovenských jazykovedcov, zahŕňajúcom mená lingvistov, ktorí prekročili časovú hranicu oddeľujúcu nositeľov verejne pripisovanej vlastnosti „jubilant" od čakateľov na tento verejný „predikačný" akt, objavuje meno PhDr. Slava O n d r e j o v i č a, CSc. Čitateľom Slovenskej reči je toto meno dôverne známe a ako prvá asociácia sa im pri ňom vynára, že jeho nosi-

teľ zasahuje do viacerých oblastí jazykovedného výskumu, ale aj do aktivít, ktoré sú zacielené na rozširovanie jazykového obzoru záujemcov o nástroj myslenia a komunikácie. Jeho zásahy do slovenského jazykovedného diania registrujeme približne od polovice 70. rokov, a tak zaznamenávame a hodnotíme vyše dvadsaťročnú prácu „prvostupňového" jubilanta. Čím prispel S. Ondrejovič k rozvíjaniu slovenskej jazykovedy? A čo pridal navyše?

V úvode odpovede na tieto otázky zvýrazníme, že náš čerstvý jubilant patrí medzi jazykovedcov so širokým výskumným záberom. Nie je teda typom lingvistu, ktorý programovo a sústavne pracuje na svojej celoživotnej téme, rozširuje a prehlbuje výskum jednej „osudovej" otázky. Jeho bádateľské rozpätie siaha od fonetiky až po sociolingvistiku, medzi ktorými sú sémantické, syntaktické a všeobecnojazykovedné výskumy. A to „navyše" predstavujú práce z jazykovednej historiografie, preklady a príspevky do encyklopédií. Rozloženie tvorivých síl v širšom bádateľskom spektre má, pravda, isté nevýhody, ale aj prednosti a tie sú dobre viditeľné v jazykovednej tvorbe S. Ondrejoviča. Širší poznatkový horizont mu umožňuje uchopovať jazykové javy ako priesečníky rozličných súvislostí a prenášať metodické idey z jednej výskumnej oblasti do inej — aj vzdialenejšej. Aby nedošlo k skresleniu obrazu výskumnej činnosti jubilanta, dodávame, že jeho prechody k novým výskumným témam v nových oblastiach sú súčasne explicitným alebo implicitným nadväzovaním na predchádzajúce výskumy. Nevyhýba sa ani návratom k istým otázkam.

Jeho počiatočné príspevky sa dotýkajú prozódie spisovnej slovenčiny. Svoju fonetickú erudíciu uplatnil od roku 1984 do roku 1990 pri externej výučbe na Vysokej škole múzických umení. Ortoepia, javisková reč, jazykové správanie slovenských hercov, resp. ich postoje k jazyku tvoria oblasť jeho dlhodobého výskumného záujmu, ktorý sa v ňom prebudil na začiatku jeho výskumu. S. Ondrejoviča vždy priťahovala živá jazyková skutočnosť, teda nielen abstraktný jazykový systém, ale aj reálna reč slovenského jazykového spoločenstva. Vedecká zvedavosť zameraná na „stav vecí" v komunikačnej realite ho priviedla k sociolingvistike. Je iniciátorom aj protagonistom súčasného sociolingvistického bádania na Slovensku. Jeho sociolingvisticky orientované myslenie je zakotvené v overených zahraničných prístupoch k jazyku ako sociálnemu javu, ale S. Ondrejovič neobchádza ani domáce výskumné tradície v tejto oblasti. Prospešné sú jeho zahraničné kontakty s výskumnými centrami, jeho pracovné skúsenosti zo zahraničných pobytov, ale aj jeho účasť na medzinárodných interdisciplinárnych projektoch. Ondrejovičov prínos pre poznávanie súčasného slovenského jazyka zo sociolingvistického hľadiska je výrazný.

Cenné sú aj jubilantove príspevky v sfére systémovej lingvistiky. Pripomeňme si aspoň jeho štúdie k sémantike slovies, ktoré potom včlenil do svojej monografie venovanej otázkam konverzie slovies, a jeho príspevky k multiverbizácii

a homonymii, ktoré sú súčasťou známeho rozsiahleho opisu dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Kvalita jeho systémovolingvistických prác sa vyznačuje dobrou všeobecnojazykovednou pripravenosťou. Svoju lingvistickú rozhľadenosť zužitkoval aj pri spracúvaní jazykovedných hesiel pre viaceré encyklopédie. Jeho vklad do budovania slovenskej lingvistickej „pamäte" je citeľný.

S. Ondrejovič využil svoju tvorivú energiu aj pri uvádzaní dvoch významných diel z histórie svetovej jazykovedy do slovenského prostredia. Zasvätené preklady diel W. von Kempelena (*Mechanismus der menschlichen Sprache nebst Beschreibung einer sprechenden Maschine*) a W. von Humboldta (*Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*) sprístupňujú širšej slovenskej verejnosti myšlienkový svet dvoch velikánov európskej kultúry. Ondrejovičov styk so západoeurópskymi lingvistickými myšlienkovými prúdmi, ako aj dôverná znalosť východoeurópskej (najmä ruskej) jazykovednej tradície je na úžitok celej slovenskej lingvistiky.

Je prirodzené, že vedomostný a tvorivý potenciál S. Ondrejoviča nemôže slovenská jazykoveda nevyužiť v mimovýskumnej sfére. Je členom redakčnej rady Jazykovedného časopisu, členom Kolégia pre jazykovedu, vedy o literatúre, umení a národopisu SAV, členom komisie pre obhajoby kandidátskych dizertačných prác v oblasti všeobecnej jazykovedy, ale aj zostavovateľom niekoľkých zborníkov a kolektívnych monografií. Okrem spomínaného pôsobenia na VŠMU v Bratislave externe prednášal sociolingvistiku aj na Filozofickej fakulte UK.

Jubilant S. Ondrejovič vstúpil do obdobia svojho tvorivého rozkvetu. Slovenská jazykoveda už počíta s jeho ďalšími vkladmi. Jeho meno je v zozname kmeňových zveľaďovateľov jej bohatstva. Zaželajme mu, aby sa jeho tvorivá energia nerušene premieňala na príval nových poznatkov, myšlienok a podnetov.

J. Dolník

Ocenenie rakúskeho slovakistu univ. doc. Dr. Karla Rajnocha

V rozvoji slavistiky v neslovanskom svete zaujíma Viedeň nesporne jedno z popredných miest. Zriadením katedry slovanských filológií (r. 1849) na Viedenskej univerzite sa vytvorili podmienky na vedecký výskum i výučbu slovanských jazykov a literatúr. Zásluhou celého radu významných slavistov v minulosti (J. Dobrovský, J. Kopitar, F. Miklošič, V. Jagić, knieža N. S. Trubeckoj a i.) i tých, ktorí tu pôsobia v súčasnosti (R. Katičić, J. Vintr, P. Winczer, R. Ziegler, A. No-

zsicska a mnohí ďalší), ale aj vďaka nedávno zosnulým univerzitným profesorom G. Wytrzensovi (1993) a F. V. Marešovi (1994) sa viedenská slavistika formovala na moderný vedný odbor. Tradične sa tu prednáša staroslovienčina a porovnávacia gramatika. Ako diplomový odbor možno študovať ruštinu, češtinu, poľštinu, chorvátčinu a slovinčinu. Pôsobia tu rakúski pedagógovia, odborníci na jednotlivé slovanské filológie a zahraniční lektori.

Lektor slovenského jazyka a kultúry bol do Viedne oficiálne vyslaný až v r. 1990, ale slovenčina ako voliteľný predmet sa v študijnom programe Inštitútu slavistiky ponúka už od polovice 60. rokov. Výučbu zabezpečovali domáci slavisti, slovakisti a hosťujúci prednášatelia zo Slovenska (doc. Š. Vragaš, doc. K. Habovštiaková, prof. V. Blanár a i.).

K priekopníkom slovakistiky na Viedenskej univerzite jednoznačne patrí univ. doc. Dr. Karl R a j n o c h (nar. 28. 7. 1919), ktorý tu od roku 1974 poslucháčom slavistiky zanietene prednáša kapitoly zo slovenskej literatúry a slovenské kultúrne reálie. Za propagáciu slovenčiny a rozvoj slovakistiky v zahraničí mu bola 11. mája 1995 na návrh dekana Filozofickej fakulty UK na slávnostnom zasadnutí jej vedeckej rady udelená Zlatá medaila Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Pri tejto slávnostnej príležitosti vyjadril docent K. Rajnoch svoj úprimný vzťah k Slovensku, najmä záujem o objasňovanie histórie slovensko-rakúskych kultúrnych a literárnych kontaktov, ktoré sú veľmi bohaté a siahajú do minulosti našich spoločných dejín.

Aké pohnútky priviedli doc. K. Rajnocha k slovenčine a vedeckému bádaniu v oblasti histórie slovenskej literatúry a vzájomných slovensko-rakúskych vzťahov? Jazykové znalosti i záujem o slovenčinu získal už počas štúdia na Cvičnom gymnáziu na Kozej ulici v Bratislave, kde maturoval (jeho otec bol vtedy zamestnaný v bratislavskej pobočke rakúskej firmy Siemens), aj zásluhou tamojších profesorov, najmä R. Brtáňa a J. Felixa. Cesta doc. Rajnocha k slovakistike však nebola priama. Bola zložitá najmä preto, že udalosti v 50. rokoch na Slovensku hlboko zasiahli do jeho osobného života. Stal sa jednou z obetí politických represálií, keď ako tajomník Rakúskeho generálneho konzulátu v Bratislave (1945—1950) bol v novembri 1950 zaistený Štátnou bezpečnosťou, vyšetrovaný vo väzbe v Prahe-Ruzyni a v Bratislave a spolu s mnohými ďalšími predstaviteľmi politického, ale najmä cirkevného života odsúdený až na 18 rokov odňatia slobody. Z toho šesť a pol roka strávil vo väzení v Ilave a v Leopoldove. Až po uzavretí medzištátnej zmluvy s Rakúskom (1955) bol na základe intervencie Ministerstva zahraničných vecí Rakúskej republiky prepustený. Po návrate do Rakúska pôsobil až do roku 1984 ako jeho zamestnanec.

Možno práve trpké skúsenosti z povojnového Slovenska rozhodli o štúdiu slavistiky vo Viedni (1967—1972) so zameraním na slovanské filológie, dejiny východnej Európy, filozofie a politických vied. Od r. 1974 začal prednášať kapi-

toly zo slovenskej literatúry na Inštitúte slavistiky Viedenskej univerzity a zároveň sa venoval štúdiu slovenskej literárnej histórie a vedeckému výskumu v tejto oblasti.

Doc. K. Rajnoch sústredil svoje bádateľské úsilie najmä na tie postavy slovenských kultúrnych dejín, ktorých štúdium, práca, pastoračná a osvetová činnosť alebo politická angažovanosť sa nejakým spôsobom spája s Rakúskom, s Viedňou a s jej vedeckými a vzdelávacími inštitúciami. Výsledkom štúdia archívnych materiálov, historických dokumentov i literárnych artefaktov bola obhajoba doktorskej dizertačnej práce (1974) o *G. K. Zechenterovi Laskomerskom so zameraním na jeho pobyt vo Viedni*. R. 1987 sa prácou na tému *Viedeň v duchovnom živote Slovákov — vplyv Viedne na národné uvedomenie Slovákov* habilitoval na univerzitného docenta slovenskej literatúry a dejín slovenskej kultúry. Vo svojich prednáškach i štúdiách zozbieral množstvo informácií o živote a pôsobení slovenských vzdelancov v Rakúsku, najmä o ich štúdiu na Viedenskej univerzite, ktorá bola vzdelávacím centrom monarchie. V univerzitnej matrike sú už od r. 1377 prvé zmienky o slovenských študentoch. Osobitnú pozornosť K. Rajnoch venoval vplyvu viedenského Pazmanea (kňazského seminára, založeného r. 1623 kardinálom Petrom Pázmaňom) na mnohých slovenských chovancov, ktorí sa tu pripravovali na svoje povolanie. Medzi nimi vynikali viaceré významné osobnosti slovenskej vedy a literatúry (J. B. Magin, J. I. Bajza, A. Bernolák, A. Radlinský, M. Chrástek a mnohí ďalší). Všímal si aj odraz niektorých filozofických smerov, najmä jansenizmu v živote a tvorbe slovenských dejateľov. Zaujímal sa však nielen o vplyv rakúskej société na našich vzdelancov, ale objektívne sa snažil zhodnotiť podiel slovenských intelektuálov na rozvoji rakúskeho vedeckého, spoločenského a kultúrneho života. K. Rajnoch vysoko hodnotí pôsobenie Maximiliána Hella, rodáka z B. Štiavnice, matematika a hvezdára cisárskeho dvora, ktorý 37 rokov viedol univerzitnú hvezdáreň, Adama Františka Kollára z Terchovej, pisára a riaditeľa cisárskej knižnice, ktorý je pochovaný v Dóme sv. Štefana vo Viedni. Veľkú pozornosť venuje vedeckému a pastoračnému účinkovaniu Jána Kollára, ktorého bohatá korešpondencia s predstaviteľmi viedenskej slavistiky je zachovaná v Rakúskej národnej knižnici, a vzhľadom na jeho účinkovanie na univerzite podáva návrh na inštalovanie pamätnej tabule alebo jeho busty v galérii významných osobností na nádvorí Viedenskej univerzity. Hlbšie skúma aj 13-ročnú pedagogickú činnosť Karola Kuzmányho na evanjelickom učilišti, ktoré sa r. 1850 pretransformovalo na teologickú fakultu. Je pozoruhodné, že jej prvý čestný doktorát udelili práve Karolovi Kuzmánymu najmä za jeho významné trojzväzkové dielo *Praktische Theologie*, považované za prvý evanjelický právnický kódex v Rakúsko-Uhorsku. Z historiografického hľadiska je nesmierne dôležité sledovanie životných osudov príslušníkov Kuzmányho rodiny, najmä syna Karla Ladislava, konštruktéra vojnových lodí, dôstojníka rakúskeho námorníctva, jeho pravnuka Waltera Kuzmányho,

ktorý bol dvorným radcom dolnouhorskej vlády, ako aj ďalších členov jeho rodiny, ktorí sa svojou prácou zapísali do kultúrneho a umeleckého života Rakúska. K. Rajnoch neobišiel ani prínos Dionýza Štúra, rodáka z Beckova, riaditeľa Rakúskeho geologického ústavu vo Viedni, či Franka Víťazoslava Sasinka, teológa a učiteľa, ktorý pôsobil v Štajersku. Osobitne si všíma postavenie rakúskych štátnikov a diplomatov slovenského pôvodu, ako bol Štefan Burjan-Rajec, rodák zo Stupavy, rakúsky diplomat a minister zahraničných vecí v období rozpadu Rakúsko-Uhorska. Docent K. Rajnoch predstavuje teda celý rad slovenských vzdelancov, majúcich podiel na rozvoji humanitných, prírodných i technických vied, ktorí sa svojím životom a dielom výrazne zaslúžili o pozdvihnutie vtedajšej politickej a etnokultúrnej komunikácie.

Napriek tomu, že v minulosti sme niektoré vedecké výstupy v zahraničí nevnímali ako integrovanú súčasť slovenskej vedy, treba vysoko oceniť konkrétne výsledky zahraničnej slovakistiky, zamerané na dopĺňanie bázy bibliografických údajov o živote a diele našich rodákov vo svete, ako aj ich prínos v oblasti kulturológie i jednotlivých filologických disciplín. Práve preto je nesmierne potrebné citlivo vnímať snahy zahraničných slovakistov o dosiahnutie reprezentatívneho zastúpenia a uznania slovenčiny vo svete, aby slovakistika na zahraničných univerzitách získala zodpovedajúce postavenie a vošla do povedomia akademickej obce nielen ako okrajová záležitosť či voliteľný predmet, ale tam, kde sú vytvorené predpoklady, ako integrálna súčasť štúdia slovanských filológií. A vo Viedni jednak z dôvodu jej geografickej blízkosti so Slovenskom, ale najmä vďaka širokému slavistickému bádateľskému zázemiu sú vytvorené tie najlepšie predpoklady zaradiť do študijného programu jednotlivé slovakistické disciplíny či už samostatne, alebo v rámci odborného štúdia západoslovanských filológií s cieľom získať diplom a s možnosťou dosiahnuť vedeckú hodnosť v odbore. O to sa svojou prednášateľskou činnosťou stále usiluje aj docent Karl Rajnoch. Výberom prednášok a zaraďovaním aktuálnych i problémových tém zo slovenskej literatúry a kultúrnych reálií, ako aj celkovým vedeckým úsilím evidentne prispieva k snahe vytvoriť na Inštitúte slavistiky podmienky pre riadne štúdium slovenskej filológie. Toto želanie vyjadril aj pri preberaní Zlatej medaily Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 11. mája 1995. Vedecké a pedagogické pôsobenie docenta Rajnocha je dôležitým prínosom v objasňovaní slovensko-rakúskych kultúrnych a literárnych kontaktov v minulosti a zároveň výrazným príspevkom v prehlbovaní súčasnej interkultúrnej komunikácie. Vydanie jeho bádateľských výstupov z tejto oblasti na Slovensku by iste obohatilo slovenskú bibliografickú a historiografickú bázu údajov.

J. Pekarovičová

12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár Onomastika a škola

V dňoch 25.—26. októbra 1995 sa v Prešove konala 12. slovenská onomastická konferencia, spojená so 6. seminárom Onomastika a škola. Usporiadateľmi boli Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave, Pedagogická fakulta UPJŠ v Prešove a Slovenská onomastická komisia. Z prítomných 55 účastníkov bolo 25 zo Slovenska, 6 z Česka, 19 z Poľska, 2 z Bulharska a po jednom z Ukrajiny, Ruska a Nemecka.

Konferenciu otvorili vedúci katedry slovenčiny Pedagogickej fakulty UPJŠ F. Ruščák privítaním účastníkov a blahoželaním jubilujúcim osobnostiam slovenskej onomastiky — S. Mazúrovi, prof. V. Blanárovi a doc. M. Blichovi, zástupca mesta Prešova pán Humeňanský a riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV I. Ripka. Pracovnú časť konferencie otvoril predseda Slovenskej onomastickej komisie M. Majtán, ktorý viedol aj rokovanie v pléne.

V pracovnej časti konferencie odzneli referáty, zaoberajúce sa rozdielmi v deklinácii apelatív a proprií v slovenčine (M. S o k o l o v á, *K problematike gramatickej stránky vlastného mena*), motiváciou prezývok a priezvisk v historických textoch (A. C i e ś l i k o w á, *Różnice między kategoriami antroponimicznymi widoczne w tekstach historicznych*). Tvoreniu nových názvov firiem — pragmatoným sa venovala E. R u d n i c k á - F i r o v á. Nestor slovenskej onomastiky S. M a z ú r v referáte *Zo slovenských osobných mien* hovoril o výskyte osobného mena *Marína* v Pukanci v 17. a 18. storočí. Referát I. B i l e j súvisel s projektom Slovanského onomastického atlasu a zaoberal sa rekonštruovanými lužickosrbskými miestnymi názvami. Antroponymám zaznamenaným v toponymii sa venovali referáty L. O l i v o v e j (*Antroponyma v pomístních jménech na katastru města Chocně*) a Ľ. S i č á k o v e j (*Osobné mená v hydronymii povodia Slanej*). Tzv. slovakizáciu typických východoslovenských miestnych názvov maďarizáciou ich sémantiky kriticky zhodnotil O. R. H a l a g a.

Rokovanie konferencie pokračovalo v dvoch sekciách. V sekcii venovanej prevažne antroponymii sa hovorilo o motivácii pri tvorbe prezývok (M. K n a p o v á, *Tvorba přezdívek stále živá*; A. B e l c h n e r o w s k á, *Przezwiska mieszkańców wsi pomorskich*; E. W o l n i c z o v á - P a w ł o w s k á, *Przezwiska intymne w najnowszej polszczyźnie*), o osobných menách v bulharčine (M. A n g e l o v á - A t a n a s o v á, *Familnoto ime na bălgarskata*; L. S e l i m s k i, *Charakteristické osobné mená bulharských katolíkov*), o ženských menách s koncovkou *-ová* v poľštine (A. S k u d r z y k o w á, *Nazwiska kobiet z przyrostkiem -owa we współczesnej polszczyźnie*) a o odraze ruského a altajského jazyka v názvoch Horného Altaja (O. M o l č a n o v á, *Imena russkich na karte Gornogo Altaja*).

Krstným menám v Diviackej Novej Vsi sa venovala I. Š l a bj a r o v á (*Krstné [rodné] mená v Diviackej Novej Vsi*). Onymiu Vinného charakterizovala A. S t a š k o v á (*Z onymie Vinného*). Patrocíniami kostolov v Olomouckej arcidiecéze sa zaoberal J. K o l a ř í k. Referát E. J ę d r z e j k o v e j bol venovaný literárnej onymii.

Referáty, ktoré odzneli v druhej sekcii, sa zaoberali problematikou onomastiky a školy (R. Š r á m e k, *Co by měl učitel základní školy vědět o vlastních jménech;* J. P l e s k a l o v á, *Význam nejstarších českých antroponym pro výuku češtiny;* S. W a r c h o ł, *Strukturalno-semantyczna charakterystyka przezwisk uczniów i nauczycieli szkół podstawowych gminy Ostrówek, województwo lubelskie*; J. S v o b o d o v á, *Oslovování a antroponyma ve školním dialogu*), názvami zvierat vo vlastných menách (J. J a c k o), osobným menom *Vladislav* v poľštine a v iných jazykoch (B. S t r u m i ń s k i), onomastickou lexikografiou v Poľsku (L. D a c e w i c z o v á) a spracovaním problematiky vlastných mien v učebných plánoch (W. M i r o s ł a w s k á). Témou referátu D. B u č k a boli ojkonymá ukrajinských Karpát.

Druhý deň konferencia pokračovala opäť rokovaním v sekciách. V prvej sekcii bolo prednesených osem referátov s tematikou literárnej onymie. Problematike osobných mien v poézii i próze sa venovali J. J u r č o (*Vlastné meno v príležitostnej poézii P. Horova*), L. B a r t k o (*Mená literárnych postáv v próze A. Prídavka*), F. K o l i (*Literárna antroponymia a interpretácia umeleckého textu*), E. K r o š l á k o v á (*Antroponymia v Živote Metoda*), J. I g n a t o w i c z o v á - -S k o w r o ń s k á (*O przezwiskach w literaturze*), O. N e m č o k o v á (*Z problematiky mien v zvieracej autorskej rozprávke*) a V. Ž e m b e r o v á (*Zámer, význam, kompozičná funkcia postavy v próze Jána Johanidesa*). Odznel tu aj referát R. K u c h a r a (*Prímená a priezviská z krstných mien v Jelšavskej knihe*).

V sekcii venovanej zoonomastike odznelo dvanásť referátov, zameraných na analýzu motivácie pomenovania domácich zvierat (W. D e c y k o v á, *Kształtowanie się nazw zwierząt domowych*; Z. A b r a m o w i c z o v á, *Nazwy zwierząt domowych we wsiach północno-wschodniej Polski*; B. F r a n k o w s k á - K o z a k o v á, *Nazwy własne zwierząt domowych na Pomorzu Zachodnim*; K. B a l l e k o v á, *Pomenúvanie domácich zvierat v Zliechove a na okolí*; P. O d a l o š, *Mená kráv, volov a koní na strednom Slovensku*; T. L a l i k o v á, *Mená psov na Slovensku*; K. N o w i k o v á, *O imionach kotów na Opolszczyźnie*). Menami koní chovaných v žrebčínoch, žrebčincoch a chovných staniciach sa zaoberali E. R u d o l f o v á - Z i ó ł k o w s k á (*Nazwy koni w stadniach na Mazowszu*), A. R a j č a n o v á (*Mená koní v žrebčíne v Topoľčiankach*), M. I m r i c h o v á (*Mená koní v žrebčinci vo Veľkom Šariši*) a J. K r š k o (*Mená koní v chovnej stanici Muránska Veľká Lúka*). O hydronymách motivovaných menami zvierat referoval J. D u m a.

V záverečnom rokovaní konferencie v pléne odzneli referáty zamerané hlavne na antroponomastiku. Problematikou historických osobných mien sa zaoberali referáty E. P a r t y k o v e j (*Najstarsze nazwiska mieszkańców Opola w szesnastowiecznych zapisach archiwalnych*), M. B l i c h u (*Priezviská v Prešovskej mestskej knihe*), M. M a l e c o v e j (*Rozwój pojęcia „imię chrześciańskie"*) a M. M a j t á n a (*Chronológia slovanských zložených osobných mien v slovenčine*). Výskumu osobných mien v soľnobanskej súdnej knihe sa venovala M. S e d l á k o v á. Analýzu osobných mien, z ktorých sa vyvinuli priezviská v ukrajinských nárečiach na Slovensku, podal M. D u j č á k.

V záverečnom referáte F. U l i č n ý nastolil potrebu systematického toponomastického výskumu celého Slovenska nielen pre onomastiku, ale aj pre vedy, ktoré na svoj výskum potrebujú fundovanú toponomastickú základňu.

R. Š r á m e k zhrnul aktuálne problémy, ktorým by sa mala onomastika v budúcnosti venovať, do troch bodov: 1. rozvoj teórie a metodológie onomastiky, 2. spresnenie používania onomastickej terminológie a 3. širšie chápanie onomastických tém (nielen v rámci jazykového plánu, ale aj v sociolingvistických a psycholingvistických súvislostiach).

Materiály z konferencie vyjdú v osobitnom zborníku.

T. Laliková

Lingvistická problematika na MEDACTE '95

Bienalisticky koncipovaná medzinárodná výstava učebných pomôcok a didaktickej techniky MEDACTA, organizovaná VŠPg v Nitre, pokračovala v dňoch 14.—17. júna 1995 svojím tretím ročníkom. Jej súčasťou bola i medzinárodná vedecká konferencia s bohatou účasťou vedecko-pedagogických pracovníkov domácej i zahraničnej proveniencie. V rámci témy *Transformácia vedeckého poznania v oblasti humanitných vied do školského vzdelávania a výchovy* odzneli i príspevky zamerané na skúmanie lingvistických teórií a jazykovej komunikácie v materinskom jazyku. Záujemcovia o uvedenú problematiku sa môžu s nimi oboznámiť na stránkach zborníka, ktorý vyšiel už počas konferencie pod názvom *Technológie vzdelávania tretieho tisícročia*. Lingvistickou problematikou sa zaoberá 16 príspevkov a v zborníku sú uverejnené na s. 45—124.

E. K r o š l á k o v á (SR) v príspevku *Aplikácia poznatkov historicko-lingvistických disciplín v pedagogickom procese* poukazuje na možnosti zefektívnenia vyučovania vývinu slovenského jazyka. Sústreďuje sa na vybrané javy z fonologickej a morfologickej roviny jazyka a zdôrazňuje využitie porovnávacieho zreteľa (spisov-

ný jazyk — nárečia, slovenčina — slovanské jazyky, synchrónny a diachrónny aspekt) vo vyučovacom procese. Upozorňuje na postup tzv. retrospektívneho minima podľa R. Krajčoviča, ktorý sa zakladá na retrospektívnom hodnotení spisovnej slovenčiny v redukovanom výbere, pričom základný dôraz sa kladie na kontinuitu javov.

M. M i k l u š (SR) a O. V o l k o v (UR) predniesli spoločný príspevok *O mieste ideografickej lingvistiky v systéme vied o jazyku*. Konkrétnym vedeckým objektom ideografickej lingvistiky (IL) je podľa autorov objekt konceptuálnych štruktúr, ktoré ležia v základe jazykového vedomia. Je to systém relatívne všeobecných či kategoriálnych jazykových významov a zákonitostí ich rozčleňovania do množstva konkrétnych jazykových jednotiek — lexém, slovných tvarov, viet a textov.

Na rozdiel napr. od psycholingvistiky alebo kognitívnej lingvistiky IL prakticky nepresahuje hranice vlastného lingvistického poznania a nenachádza svoju podobu v spojení s psychológiou alebo epistemológiou či gnozeológiou, ale v ďalšom vývoji svojich „obyčajných" či akademických a jej vlastných lingvistických predstáv. Cennou pomôckou pre čitateľov, ktorí by sa o uvedenú problematiku bližšie zaujímali, je zoznam použitej literatúry, obsahujúci 49 titulov.

K. B a l á ž i k o v á (SR) vystúpila na konferencii s príspevkom *Metajazyková funkcia jazyka ako lingvisticko-didaktický problém prípravy budúcich učiteľov slovenského jazyka*. Metajazykovú funkciu jazyka autorka chápe ako postupné osvojovanie si jazyka, reči opisom lingvistických javov a parafrázovaním výrazových prostriedkov slovenčiny. Pokladá ju za perspektívne aktuálny systém výučby slovenského jazyka na pedagogických vysokých školách.

Príspevok O. H á b o v č í k a (SR) *Konfrontačno-kontrastívna metóda a teória jazyka* sa zaoberá konfrontačnou metódou na pozadí teórie jazyka. Jazyk pritom autor chápe ako systém fungujúci so zreteľom na mimojazykovú realitu. V. P a t r á š (SR) v príspevku *Synkretizácia žánrov ako didaktická nevyhnutnosť* obhajuje proces synkretizácie žánrov, resp. miešanie žánrov, ktorý sa v lingvistickom kontexte ukazuje ako jeden z možných a výhodných postupov na dosahovanie didaktických cieľov v pragmaticky poňatom vyučovaní jazykovej zložky na všetkých stupňoch škôl. Príspevok E. D e m l o v e j (ČR) *Zvláštnosti textové syntaxe mluvených komunikátů ve srovnání s psanými projevy* prináša ukážku analýzy hovorených a písaných komunikátov z hľadiska textovej syntaxe a zdôrazňuje význam komunikačných zručností ako jedného z prostriedkov rozvoja žiakovej osobnosti. Komunikatívna metóda vniesla do vyučovania jazykov viaceré nové podnety. Na to, že pri vyučovaní češtiny ako cudzieho jazyka sa v určitých prípadoch možno stretnúť s nesprávnym chápaním princípov tejto metódy, upozorňuje vo svojom príspevku pod názvom *O komunikativnosti a „komunikativnosti" ve výuce češtiny jako cizího jazyka* M. H r d l i č k a (ČR). Medzi najvýraznejšie prejavy nesprávneho postupu autorov zaraďuje agramatizmus, neadekvátnu pozornosť

venovanú bežne hovorenému jazyku, malú pozornosť písanému prejavu a niektoré nežiaduce tendencie, spôsobené komercializáciou vyučovacieho procesu.

Komunikatívny prístup k jazyku si za objekt svojho skúmania zvolil i ďalší z účastníkov konferencie Ľ. K r a l č á k. V príspevku pod názvom *Komunikatívny prístup k výskumu a vyučovaniu jazyka* poukazuje na priamu súvislosť medzi rozpracovanosťou teórie daného vedného odboru a obsahom vyučovacieho predmetu. Uvádza niektoré lingvistické koncepcie reprezentujúce komunikatívne orientovaný výskum jazyka a zároveň sleduje ich uplatnenie v slovenskom a českom jazykovednom kontexte. Ako voliteľné predmety vo filologickom vzdelávaní na vysokej škole navrhuje psycholingvistiku, resp. pragmatiku, ktoré by bolo vhodné dopĺňať poznatkami zo sociolingvistiky, teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry.

Keďže jednotky jazykového systému vytvárajú kompaktnú jednotu s mnohorakými vzťahmi, pri vyučovaní jazykovedných disciplín na filologických fakultách by sa mala rešpektovať dialektická jednota kontinuity a integrity jednotiek jazykového systému. Veľká pozornosť by sa pritom mala venovať komunikatívnemu aspektu jednotlivých jazykových javov — apeluje na lingvistickú pospolitosť J. V a ň k o (SR) v príspevku *Niektoré otázky tvorby obsahu vzdelávania predmetu slovenský jazyk na filologických fakultách.*

L. N a v r á t i l (SR) sa venuje problematike tvorenia slov v učebniciach slovenského jazyka pre ZŠ. Pozitívne hodnotí, že tvorenie slov sa ako učebná látka dostalo do novej koncepcie vyučovania SJ a vyučuje sa na 1. i na 2. stupni ZŠ. H. M a r c i n k o v á (SR) vystúpila na konferencii s príspevkom *Tvorba dialógov na podklade zážitkového rozprávania.* Upozornila v ňom na jednu z možných ciest prípravy žiakov I. stupňa ZŠ na spoločenskú komunikáciu. Medzi základné pojmy v jej uvažovaní patrí zážitkové rozprávanie, informačný, modálny a situačný dialóg, redukcia zážitkového rozprávania, model situačného dialógu a partnerský vzťah žiaka v dialógu. Z. K o v á č o v á (SR) prináša vo svojom príspevku poznatky o možnostiach rozvíjania komunikačnej kompetencie žiakov prostredníctvom stavebnice Lego Dacta, ktorá pri správnom narábaní dobre poslúži na motiváciu a aktivizáciu žiakov. Stavebnicu označuje za jednu z progresívnych metód i foriem vyučovania slohu v 1.—4. ročníku ZŠ.

Vystúpenie T. B á n i k a (SR) s referátom *Vedy o medziľudskej rečovej komunikácii a vyučovanie materinského jazyka* bolo zamerané na niektoré aspekty vied o medziľudskej rečovej komunikácii, tradičnej lingvistiky, komunikačne orientovanej lingvistiky, literárnej komunikácie a metakomunikácie.

S príspevkom *Možnosti zefektívnenia pravopisného výcviku* vystúpil na konferencii R. Š i š k a (SR). Na základe skúseností z viacročného výskumu dokazuje, že pravopis možno nacvičovať oveľa efektívnejšie využívaním mnemotechniky, clonenia tabule, jednej učebnice gramatiky pre všetky ročníky a cvičebnice pre

učiteľa. Podľa autora týmto spôsobom môžu žiaci 4. ročníka dosiahnuť pravopisné návyky žiakov 7. ročníka.

Predposledným z oblasti lingvistiky je príspevok M. B u g á r o v e j (SR) *O vyučovaní fonetiky, fonológie a ortoepie na VŠPg v Nitre*. Autorka poukazuje na to, že do 1. ročníka prichádzajú študenti slovenčiny s veľmi slabými poznatkami o zvukovej stránke jazyka. Uvádza najvýraznejšie ortoepické a intonačné nedostatky a spôsoby ich odstraňovania na seminároch. V závere konštatuje, že doteraz vymedzený počet hodín je na zvládnutie uvedenej problematiky primalý.

Lingvistickú problematiku v zborníku uzatvára príspevok Š. H o l i č a *Vyučovanie štylistiky v podmienkach kreditného štúdia*. Autor sa zamýšľa nad vymedzením cieľa výučby štylistiky v príprave učiteľov prvého stupňa ZŠ a hľadá efektívnejší model preverovania vedomostí a zručností zo štylistiky.

Domnievame sa, že aj takéto informatívne pretlmočenie obsahu jednotlivých referátov či vystúpení na tejto medzinárodnej vedeckej konferencii poslúži ako konkrétny obraz toho, nad čím sa popri dennom vyučovaní slovenského jazyka na vysokých školách zamýšľajú učitelia pedagogických fakúlt a ako vedia formulovať zovšeobecnenie svojich poznatkov a skúseností na vedecko-pedagogickom fóre. Nazdávame sa, že pri všeobecnom nedostatku stretávania sa jazykovedcov a učiteľov slovenčiny na vysokých školách za konferenčným stolom medzinárodná konferencia vo svojej sekcii o vyučovaní materinského jazyka aspoň sčasti zaplnila to, čo chýba slovenskému jazykovednému výskumu v tomto zlomovom čase hľadania stabilných hodnôt vo výskume slovenského jazyka a v ňom samom.

Š. Holič

Slovník slovenských nárečí. Zv. 1. A—K. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 936 s.

Neodmysliteľnou súčasťou syntetického vedeckého opisu slovnej zásoby každého národného jazyka je spracovanie nárečovej lexiky. Po atlasovom spracovaní hláskoslovia, tvaroslovia, lexiky a slovotvorby slovenských nárečí, ktoré je slovakistom i slavistom známe v podobe štvorzväzkového *Atlasu slovenského jazyka* (1968—1984), a po vydaní ukážkového zväzku s názvom *Slovník slovenských nárečí* (1980. 284 s.) vyšiel na začiatku minulého roka prvý zväzok *Slovníka slovenských nárečí* (ďalej SSN). Spoločenskú a vedeckú hodnotu a význam tohto základného vedeckého opisu jednej z podôb nášho národného jazyka dokáže adekvátne oceniť každý historik jazyka, dialektológ, slavista a lexikograf najmä na

pozadí toho, že jednotlivé oblasti slovenských nárečí boli doteraz spracované monograficky alebo v podobe čiastkových štúdií, chýbal však základný syntetizujúci opis našej nárečovej lexiky. Pri štúdiu SSN si nemožno nespomenúť na výrok, že aj *knihy majú svoj osud*. Slovakistike a slavistike už dlhšie chýbalo slovníkové spracovanie slovnej zásoby slovenských nárečí a na vydanie takéhoto diela odborníci čakali. Dnes už slovakisti a slovenskí dialektológovia s radosťou, ale najmä so skromnosťou, ktorá je pre väčšinu dialektológov vždy charakteristickou črtou, môžu konštatovať, že nárečový slovník začal vychádzať...

Už prvé stránky prvého zväzku SSN sú svedectvom toho, že ide o dielo, ktoré je spracované precízne, na základe overenej a spoľahlivej lexikografickej teórie a navyše aj moderne, spôsobom, ktorý si do klasických jazykovedných disciplín, k akým dialektológia patrí, hľadal cestu len veľmi opatrne: počítačovou metódou. V *Predhovore* (s. 9—10) vedecký redaktor I. Ripka opisuje základné etapy prípravy SSN, v krátkosti charakterizuje východiskové metódy spracovania jednotlivých hesiel a upozorňuje na jednotlivé aspekty celonárodného nárečového slovníka. Rozsiahla úvodná časť prvého zväzku SSN s názvom *Koncepcia a realizácia Slovníka slovenských nárečí* (s. 11—50) je rozdelená do šiestich kapitol: I. *Základné teoreticko-metodologické východiská diela*, II. *Pramenná základňa SSN*, III. *Hodnotenie slovnej zásoby spracúvanej v SSN*, IV. *Spracovanie heslovej state v SSN*, V. *Pomocný aparát*, VI. *Použitá literatúra (teoretická i pramenná)*.

V prvej kapitole (*Základné teoreticko-metodologické východiská diela*, s. 11—14) sa uvádzajú úlohy a ciele lexikografického spracovania nárečovej lexiky, ktorá spolu s lexikou z predspisovného obdobia a spisovnou lexikou tvorí dôležitú a nezastupiteľnú časť slovnej zásoby národného jazyka (s. 11). Vedecký redaktor diela v tejto časti zdôrazňuje aj to, že v SSN sa spracúva nárečová lexika, ktorá je v rozličných nárečových oblastiach hláskovo, morfologicky a slovotvorne diferencovaná, a preto sa SSN v tejto sfére odlišuje od ostatných lexikografických projektov, resp. opisov lexiky národného jazyka. Táto časť kapitoly obsahuje aj dôležité teoretické poznatky, týkajúce sa vymedzovania a členenia nárečovej lexiky (s. 12—13), a je zároveň výkladom spracovania jednotlivých heslových slov z hľadiska ich vzťahu k slovnej zásobe spisovného jazyka a z hľadiska areálovej diferenciácie (1. nárečová lexika s jednoznačným ekvivalentom v spisovnom jazyku; 2. územne situovaná nárečová lexika, vzťahujúca sa na javy, ktoré nie sú známe v celonárodnom rozsahu; 3. nárečové a zároveň aj spisovné slová bez areálového ohraničenia, tzv. celonárodné, často praslovanské jadro slovnej zásoby). Neoddeliteľnú súčasť vedeckého opisu nárečovej slovnej zásoby tvorí aj problematika rozmanitých prostriedkov národného jazyka (používanie dvoch útvarov národného jazyka pri komunikácii), ktoré si však aj v prípade takejto podoby diglosie zachovávajú svoju útvarovú charakteristiku. Záver tejto kapitoly tvoria metodologické otázky, týkajúce sa úplnosti, resp. selektívnosti nárečovej lexiky spracovanej v SSN. Vedecký

redaktor diela v tejto časti kapitoly uvádza vecné a logické argumenty, ktoré hovoria v prospech selektívneho prístupu spracovania nárečovej lexiky: projekt, ktorý by zachytával celú ľudovú lexiku so všetkými hláskovými variantmi a komplexnými údajmi o ich areálovej diferenciácii by sa neopieral o vyčerpávajúce teoretické a empirické poznanie a snaha o úplnú inventarizáciu javov by prinášala množstvo nadbytočných údajov, ktoré by sa často prekrývali s charakteristikou slovníka spisovnej slovenčiny (pozri s. 13). Selektivitu pri výbere nárečových javov netreba chápať ako obmedzujúci faktor, ale slovník zostavený na takýchto metodologických základoch sa stáva osobitným druhom výkladového a dokladového slovníka.

Náplň druhej kapitoly SSN (*Pramenná základňa SSN*, s. 14—18) tvorí základná charakteristika prameňov, z ktorých autori jednotlivých hesiel čerpali východiskový nárečový materiál. Rozsiahlu pramennú základňu tvorili staršie lexikografické práce (Slovenský slovník z literatúry aj nárečí, 1923, spracovaný K. Kálalom a M. Kálalom), materiál staršieho nárečového výskumu, zorganizovaného V. Vážnym v rokoch 1921—1938, no najmä materiál získaný rozsiahlym terénnym výskumom slovenských nárečí v povojnovom období. Tieto zdroje boli východiskom rozsiahlej kartotéky nárečového slovníka, ktorá sa systematicky začala budovať od r. 1953. Od r. 1971 bol projekt nárečového slovníka zaradený do vtedajšieho štátneho plánu základného výskumu a od onoho roka sa začala budovať aj systematicky (abecedne i vecne) organizovaná kartotéka s rozsiahlymi heteronymickými radmi, ktorá sa dopĺňala ďalším materiálom, získaným novým terénnym výskumom, výberovou excerpciou rukopisných i publikovaných prác z dialektológie (diplomových prác, doktorských dizertácií, časopisov s národopisnou orientáciou), ale aj úplnou excerpciou textov z archívu nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

V tretej kapitole SSN (*Hodnotenie slovnej zásoby spracúvanej v SSN*, s. 18—28) sa analyzujú teoretické aspekty nárečovej lexiky z hľadiska jej územnej diferenciácie. V tejto časti kapitoly sa zároveň vysvetľuje základný princíp spracovania areálovo diferencovanej slovnej zásoby: lexéma *dedina*, územne rozšírená na strednom a západnom Slovensku a na Spiši, je spisovným ekvivalentom východoslovenskej lexémy *valal*, stredoslovenská aj spisovná lexéma *obličky* je ekvivalentom západoslovenskej lexémy *ľadviny* (*ľadvenice*), resp. ekvivalentom východoslovenskej lexémy *pokrutky*. Samostatné heslá však v slovníku tvoria nárečové lexémy typu *bandurky, erteple, krumple, repa, švábka, grule* vo funkcii spisovného ekvivalentu slova *zemiaky* (pozri s. 18). V SSN sa spracúvajú aj také slová, ktoré nemajú spisovný ekvivalent a označujú reálie, známe nie všetkým príslušníkom národa, pretože sa s nimi bežne nestretávajú, nepoužívajú ich (napr. slovo *birka* = krátkovlnná ovca, s. 19). Na druhej strane je v SSN spracované aj tzv. celonárodné jadro slovnej zásoby, t. j. slová, ktoré sa vyskytujú a používajú na celom území nášho národného jazyka. Sem patria slová typu *čakať, čistý, dom,*

dvere, hlava, koleso, kosa, pluh, ruka (tamže). V obmedzenej miere sa však spracúva slovná zásoba s idiolektnými črtami, resp. prvkami okazionalizmov (detská reč, komunikačné prvky medzi matkou a dieťaťom, ovplyvnená citoslovcami a onomatopojami). Do SSN je však zaradená apelativizovaná slovná zásoba typu *mišo* (stolček na vyzúvanie čižiem), *dora* (1. prezývka, nadávka, 2. hrubé črevo z brava naplnené krúpovou alebo inou kašou), *janko* (1. prvý krajec z chleba, 2. malý klobúčik na uzavretie vrchnáka na dbanke, 3. tyčka spájajúca podnožie s kolesom na kolovrate, 4. ozdobná popínavá rastlina, tradeskancia) a pod. Osobné vlastné mená sa vyskytujú ako samostatné heslá len v tom prípade, ak sú členmi lexikalizovaných spojení alebo frazeologizmov (typ *Adamovo jablko, začať od Adama, Áronov prút*). Takisto sa spracúvajú aj zemepisne diferencované názvy sviatkov (typ *Kračún*, vhont, novohr, gem, zempl, už = Vianoce, s. 860). Osobitné postavenie v nárečovej lexike majú aj tzv. etnografizmy, názvy rozličných reálií, typických javov ľudovej kultúry, ktorých výroba a používanie je späté s konkrétnou zemepisnou oblasťou (vinohradníctvo, salašníctvo a pod.), a slová, ktoré sa stali súčasťou nárečového fondu ako cudzia špeciálna terminológia (kováčska, banícka, drevárska, t. j. tesárska alebo stolárska typu *akštok* = časť nápravy voza, *falc* = žliabok, *hámrik* = menšie kladivko, *lajsňa* = široká doska). SSN rešpektuje aj špecifické znaky nárečovej lexiky, ktorými sa táto lexika líši od spisovnej slovnej zásoby. Môže ísť napr. o taký jav, keď sa isté lexémy používajú v rovnakom význame na celom území národného jazyka, ich významová štruktúra je rovnaká alebo viacvýznamová lexéma má na celom území národného jazyka územne diferencovaný výskyt jednotlivých významov (typ *babka, dedo*), resp. konkrétna lexéma má v rozličných oblastiach odlišné významy (*žito* v západoslovenských a juhostredoslovenských nárečiach označuje pšenicu, t. j. *Triticum*, v oravských, liptovských a východoslovenských nárečiach označuje raž, t. j. *Secale*, vo väčšine turčianskych nárečí označuje mladý porast oziminy). Osobitne sa spracúvajú aj také prípady, keď sa jeden význam vyjadruje viacerými lexémami (typ *cicík/cvingier* = kvapľovitý ľadový útvar zo zamŕzajúcej vody, pozri s. 206, 227), keď sa rovnaký význam v jednotlivých nárečových oblastiach vyjadruje odlišnými lexémami (typ *badnička, dbanka, gbelík, kiernička, maslenica, mutovník, zbušok, zbuška* = nádoba na mútenie masla), alebo sa jedným výrazovým prostriedkom označuje viac denotátov (typ *hrad* = 1. opevnený zámok, 2. ľadovec vo východoslovenských nárečiach). V tejto kapitole sa osobitná pozornosť venuje metodologickým otázkam spracovania polysémie a homonymie a ich spracovania v rámci jedného hesla. Ako príklad možno uviesť lexému *žito* (pozri vyššie), resp. príklady, v ktorých ide o lexémy s areálovo polarizovaným významom: *čerstvý* 1. práve získaný, 2. plný sily, svieži, 3. osviežujúci, chladivý, ostrý, no v niektorých východoslovenských nárečiach aj vo význame 4. odstáty, stvrdnutý, zostarnutý (s. 251). V samostatných heslách sa však v SSN spracúvajú A. základné i odvodené slová

rozličného pôvodu a rovnakého slovného druhu (lexikálne homonymá) typu *banka* = peňažný ústav / *banka* = nádobka; B. základné i odvodené slová rovnakého slovného druhu, ktorých spoločný pôvod sa dá ťažko zistiť: 1. *brána* = vráta, 2. *brána* = poľnohospodárske náradie; C. polysémické lexémy typu *dedo* 1. otec rodičov, starší človek, 2. súčasť rozličných zariadení; D. slová s rovnakou fonematickou štruktúrou a rozličnou slovnodruhovou príslušnosťou — *domov*: 1. podstatné meno, 2. príslovka; E. slová rovnakej formy a rovnakého pôvodu, no s odlišným gramatickým významom — *pochodiť*: 1. prejsť, 2. mať pôvod, pochádzať. V rámci jedného hesla sa však spracúvajú slová s rovnakou fonematickou štruktúrou, zreteľnou sémantickou závislosťou, ale s rozličnými morfologickými alebo slovotvornými vlastnosťami (typ *kopáč* 1. človek, ktorý kope, 2. nástroj na kopanie, s. 819). V jednom hesle sú spracované aj neplnovýznamové slová rovnakej fonematickej štruktúry vo funkcii rozličných slovných druhov, no jednotlivé významy sa odlišujú rímskymi číslicami (*až* I. spoj. podraď. 1. a 2. uvádza časovú vetu s významovým rozdielom v pomere deja hlavnej vety a časovej vedľajšej vety, 3. uvádza podmienkovú vetu, 4. uvádza účinkovú vetu, 5. uvádza účelovú vetu, 6. uvádza dôsledkovú vetu, 7. uvádza podmetovú vetu; II. čast. 1. vyjadruje veľkú mieru, krajnú hranicu, 2. zdôrazňuje výlučnosť, obmedzuje platnosť výrazu *iba, len*, 3. zdôrazňuje platnosť výrazu alebo výpovede, 4. nadväzuje na kontext a uvádza výpoveď s nečakaným obsahom; pri každom význame sa uvádza aj areálová charakteristika významu, pozri s. 75—76).

Samostatným celkom tejto kapitoly je výklad spracovania voľných a ustálených spojení a frazeologických jednotiek. Voľné a ustálené spojenia zložené z dvoch alebo viacerých slov v základnom význame sa v SSN spracúvajú v rámci príslušného významu za osobitným znakom (plným kosoštvorcom). Absolútne lexikalizované frazeologizmy s tendenciou k terminologizácii sú však v rámci jednotlivých hesiel vyčlenené osobitným číslom (napr. typ *kozia brada* pri hesle *brada*, význam 5. vo viacslovných názvoch a) húb, b) rastlín; jednotlivé významy zasa obsahujú základnú areálovú charakteristiku, pozri s. 151). Grafickým symbolom sú pri jednotlivých heslových slovách odlíšené aj frazeologické jednotky (plný krúžok, ak sa frazeologická jednotka vzťahuje na viac čiastkových významov, alebo ak nie je jasné, na ktorý čiastkový význam lexémy sa frazeologická jednotka vzťahuje, používajú sa dva plné krúžky).

Štvrtú kapitolu úvodnej časti SSN tvorí charakteristika heslovej state v SSN (*Spracovanie heslovej state v SSN*, s. 29—44). Keďže v SSN sú spracované heslá z celého územia slovenských nárečí, záhlavie heslovej state je vlastne hláskovo a pravopisne štandardizovanou podobou heslového slova (nárečové lexémy typu *ďúra, dzúra, dzura, džúra, džura, dzira, dziéra, ďiera* sú spracované v rámci heslového slova *diera*, pozri s. 311). Špecifickosť nárečového materiálu si vyžiadala uvádzať v SSN aj tzv. spoluheslá, t. j. dva, niekedy aj viac hláskových i slo-

votvorných variantov (typ *čľapkanica* aj *čliapkanica*, s. 269, *chlapík* aj *chlapok*, s. 659, *chlieb* aj *chleba*, s. 662). Za heslovým slovom a jeho kvalifikátormi sa uvádzajú nárečové varianty heslového slova vo fonetickej transkripcii: *jašterica, jašteric* i *jašterka* ž. (*jaščerica, jaščurka, ješkeric, jäškeric*), s. 718. Spracovanie heslovej state v SSN vychádza z našej lexikografickej tradície, no rešpektuje povahu nárečového materiálu. Heslovým slovom v SSN je jednoslovná lexikálna jednotka, vymedzená gramaticky aj sémanticky (pozri s. 30). Samostatne sú v SSN spracované aj jednovýznamové, viacvýznamové a homonymné lexikálne jednotky (typ *čapor — čaporisko*, s. 237), slovesné substantíva a adjektíva, ktoré sa od východiskového slovesa významovo líšia (typ *čepčenie, čepenie*, s. 246), vzťahové adjektíva (typ *baraní*, s. 96), zvratné slovesá s nezvratnými pendantmi (typ *báť sa, bojať sa*, s. 100), zvratné slovesá s nezvratnými pendantmi (typ *černieť, černať — černieť sa, černať sa*, s. 250), všetky slovesá odlíšené vidom (typ *buchnúť — búchať*, s. 178—179), slová s časticou *ne-*, ktoré nemajú kladnú podobu (typ *nenávisť*), a niektoré vlastné mená, ktoré sú komponentmi spojení alebo majú ohraničenú oblasť výskytu (typ *Hody — hody*, s. 593). Pri všetkých heslách i spoluheslách sa v SSN uvádza slovnodruhová, štruktúrna a areálová charakteristika heslového slova, ktorá korešponduje s výsledkami gramatického výskumu v rovine spisovnej slovenčiny (Morfológia slovenského jazyka, 1966; Krátky slovník slovenského jazyka, 1987). Osobitné kvalifikátory sa používajú na štylistické hodnotenie slovnej zásoby (expresívnosť, deminutívny význam, pracovný odbor, ľudové názvy živočíchov a rastlín, zriedkavé použitie, časový aspekt hodnotenia slovnej zásoby — zastarané výrazy a pod.). Heslová stať v SSN má výkladový charakter: význam heslového slova, ustáleného slovného spojenia alebo frazeologickej jednotky sa vykladá v súčasnej spisovnej slovenčine. Keďže SSN je celonárodným nárečovým slovníkom, má zároveň aj povahu prekladového slovníka, v ktorom základným ekvivalentom je spisovný výraz. Táto črta SSN je výrazná najmä v tých prípadoch, keď je lexéma areálovo ohraničená. Okrem výkladového a prekladového charakteru je SSN aj dokladovým slovníkom, pretože všetky slová a slovné spojenia späté s heslovým slovom sa uvádzajú v nárečovej podobe s presnou lokalizáciou výskytu. SSN má povahu filologického slovníka. Aj keď veľké množstvo heslových slov je spätých s duchovnou a materiálnou sférou a má veľkú etnografickú či etnologickú hodnotu, výklad jednotlivých významov zanikajúcich reálií sa v plnom rozsahu v nárečovom slovníku nedá rešpektovať (pozri s. 35). Dôležité je pritom aj konštatovanie, že v SSN sa významy slov prevzaté z iných prameňov (aj publikovaných) nepreberajú mechanicky, ale sa kriticky hodnotia (s. 36) a spresňujú. Vymedzuje sa tak okruh používania lexikálnej jednotky a špecifikuje sa spájateľnosť heslového slova s inými lexikálnymi jednotkami.

V SSN je spracovaný nárečový materiál z rozličného územia slovenských nárečí. V dokladovej časti je preto dôležitou súčasťou hesla aj lokalizácia oblasti,

v ktorej sa heslové slovo v konkrétnom význame vyskytuje. Pri riešení tejto problematiky vychádzajú autori SSN zo zásad, prijatých v *Atlase slovenského jazyka* (členenie slovenských nárečí, skratky nárečových oblastí, administratívne členenie okresov, názvy obcí, ktoré sa počas nárečového výskumu a koncipovania hesiel menili, takže v poznámkovom aparáte sa používajú názvy z r. 1955).

V niektorých obmedzených prípadoch sa v SSN jednotlivé lexémy hniezdujú. Ide o pravidelné prechýlené ženské podoby typu *darebák, darobák — darebáčka, darobáčka* (s. 293), niektoré vzťahové prídavné mená typu *damask, damaska* (*damašk, damašek, damast, damaška*) — *damaskový* (*damaskoví, damaškoví*; heslové slová sa uvádzajú v spisovnej podobe, nárečové doklady vo fonetickej transkripcii, preto rozdiel v písaní *damaskový — damaskoví*, s. 292). Hniezdované sú aj zdrobnené podstatné mená typu *dar — darček* (tamže), zveličené podstatné mená typu *dlháň* (*dľháň, gľháň*) — *dlhánisko* (*duhánisko*, s. 320), príslovky pri prídavných menách (typ *divný — divne*, s. 317), opakovacie slovesá sa uvádzajú pri základnom slovese nedokonavého vidu: typ *chodiť* (*chojic*, s. 669) — *choďievať* (s. 671).

V tejto časti kapitoly sa osobitne rozoberajú aj otázky nárečovej transkripcie (s. 41—42), ktorá je podmienená jazykovozemepisnou variabilitou nárečového materiálu. Preto sa v SSN uplatňuje zásada tzv. vernej čitateľskej transkripcie, ktorá spĺňa základné vedecké ciele a neobmedzuje zrozumiteľnosť dokladov na úzky okruh odborníkov. Grafické prostriedky, t. j. typy písma a značky, sprehľadňujú významovú a areálovú charakteristiku heslového slova a uľahčujú orientáciu v heslovej stati.

Poslednú (piatu a šiestu) kapitolu úvodnej časti prvého zväzku SSN tvorí pomocný aparát (*Pomocný aparát*, s. 44—48) a súpis prameňov, použitých pri teoretickej príprave SSN a excerpcii východiskového materiálu (*Použitá literatúra — teoretická i pramenná*, s. 48—50). Pomocným aparátom SSN sú všeobecné skratky a značky, použité pri charakteristike heslových slov, základných a odvodených významov, gramatických významov a pod. Súčasťou tohto pomocného aparátu sú aj skratky nárečových a administratívnych oblastí (okresov). Zoznam použitej literatúry pozostáva z osobitnej skupiny teoretických a pramenných knižných prác, čiastkových štúdií, publikovaných v časopisoch a zborníkoch, a zo zoznamu dotazníkov a nepublikovaných prác, tvoriacich pramennú základňu SSN.

Prvý zväzok SSN je výsledkom dlhoročnej svedomitej a namáhavej práce autorského kolektívu, ktorý rozsiahlu pramennú základňu musel najprv vybudovať či dobudovať, zhodnotiť a na základe týchto čiastkových výsledkov spracovať heslá. Vydanie tohto závažného reprezentatívneho diela našej národnej kultúry je zároveň aj svedectvom svedomitej redakcie jednotlivých hesiel, preverovania jednotlivých významov a prameňov. Komplexné lexikografické spracovanie slovenských nárečí vychádza v čase, keď ostatné slovanské aj okolité neslovanské náro-

dy majú svoje celonárečové slovníky. O to viac vyniká kvalita a význam SSN, ktorého úplné vydanie bude základným prameňom vedeckého opisu nespisovných útvarov nášho národného jazyka nielen v oblasti domácej slovakistiky, ale sa stane východiskom syntetického štúdia lexiky slovanských jazykov v najširších slavistických dimenziách. Spoločenský a vedecký význam tohto diela sa dnes dá zhodnotiť iba čiastočne a jeho úplnú hodnotu ocení čas a prax. Za prvý zväzok SSN však jeho autorskému a redakčnému kolektívu patrí uznanie a poďakovanie. Škoda len, že takýmto vrcholným lexikografickým dielom národnoreprezentatívnej povahy sa slovenská jazykoveda nemohla predstaviť na nedávnom slavistickom zjazde, ktorý sa konal práve v Bratislave.

P. Žigo

Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 1. Red. S. Ondrejovič — M. Šimková. Bratislava, Veda 1995. 240 s.

Zborník, ktorého obsahom sú výskumné výsledky štrnástich lingvistov, je označený ako Sociolinguistica Slovaca 1, čím sa naznačuje, že ide o súbor štúdií na počiatku kontinuálneho sociolingvistického skúmania slovenčiny. Lingvistické zobrazenie slovenčiny ako sociálneho javu je naliehavá vedecká úloha so závažným dosahom na komplexné spoznávanie jazyka, jeho reálneho fungovania v prirodzených sociálnych podmienkach, jeho „prirodzeného údelu" určeného jazykovou komunitou. Zborník nesporne patrí k tým prácam o slovenčine, ktoré znamenajú citeľný príspevok k jej komplexnému lingvistickému opisu. Teoreticko-metodologické pozadie štúdií je kompatibilné so stavom sociolingvistického bádania v zahraničí, takže aj výskumné výsledky sú porovnateľné so zahraničnými bádateľskými produktmi. Dôležité je, že sa zhromažďujú sociolingvistické údaje o slovenskom jazyku, ktoré umožnia zistiť jeho univerzálne aj špecifické sociolingvistické črty. Prehľad o najdôležitejších prácach podáva úvodný príspevok S. Ondrejoviča, ktorý je venovaný sociolingvistickým aspektom jazykovedného výskumu na Slovensku.

V zásadnej štúdii o sociolingvistickej stratégii výskumu slovenčiny, v ktorej J. Bosák zužitkoval aj výsledky svojich predchádzajúcich výskumov, analyzuje motiváciu sociolingvistického bádania v slovenčine, špecifikuje jeho vlastnosti a ako osobitný výskumný objekt vytyčuje procesy, prebiehajúce v prechodných zónach medzi jednotlivými varietami. Poučné je, že autor nielen deklaruje potre-

bu prekročenia spôsobu jazykovedného myslenia, ktorý je viazaný na jazykový systém, ale ju aj demonštruje príkladmi, ktoré presviedčajú o tom, že bez prihliadnutia na sociolingvistickú stránku je opis (resp. vysvetlenie) jazykového javu skresľujúce. Tým, že štruktúrne hľadisko obohacuje o sociolingvistický aspekt, dospieva napr. k diferencovanému hodnoteniu morfologických variantov. J. Bosák aj ďalší autori sa už mohli opierať o výsledky anketového výskumu JÚĽŠ SAV. Z neho čerpá aj J. H o r e c k ý v príspevku o hodnotovom poli jazykového vedomia. Už svojou témou je táto štúdia vedecky výsostne zaujímavá, pretože axiologický aspekt jazykového vedomia je dosť zanedbávanou stránkou skúmania štruktúry tohto fenoménu. J. Horecký nadväzuje na známu typológiu jazykového vedomia a všíma si otázku akceptácie kodifikačných príkazov. Upriamuje pozornosť na hodnotový komponent jazykového vedomia, ktorý v konečnom dôsledku rozhoduje o preferovaní istých prvkov. Horeckého príspevok je potenciálnym myšlienkovým zdrojom pri objasňovaní jazykovej zložky axiologickej kompetencie. V tomto bode sa sociolingvistika dostáva do úzkeho kontaktu s kognitívnou jazykovedou, takže bude musieť prihliadať na jej výskumné výsledky. Záverečnú časť prvej kapitoly tvorí rozbor fenoménu „spisovný jazyk" na príklade Rakúska, ktorý prezentujú S. M o o s m ü l l e r o v á a R. V o l l m a n n. Poskytuje dobrú príležitosť na porovnanie výskumov a uvažovania o tejto otázke v slovenskom a rakúskom jazykovednom prostredí.

Druhú kapitolu zborníka otvára A. O r a v c o v á analýzou vzťahu k jazyku ako faktoru, ktorý ovplyvňuje jazykové vedomie. Venuje sa zdroju informácií o vzťahu používateľov jazyka k spisovnému jazyku, prejavom postojov k nemu a rozvrstveniu nositeľov jazyka z hľadiska postojov. S. O n d r e j o v i č sa sústredil na jazykové postoje v oblasti dramatických umení. Zo získaných názorov ľudí z oblasti slovenského divadelníctva vyvodzuje odporúčanie, aby sa veľmi dobré predpoklady tejto socioprofesiovej skupiny na jazykovú reflexiu zohľadňovali pri kodifikácii. Tu sa už konkrétnejšie prejavuje jeden z očakávaných dôsledkov sociolingvistického výskumu slovenčiny, a to istý tlak na kodifikáciu, ktorá príliš akcentuje systémovosť ako kodifikačné kritérium. O predpokladoch športových publicistov byť vzorom pre prijímateľov uvažuje S. M i s l o v i č o v á v článku o jazykových postojoch tejto profesiovej skupiny. Spomínaný tlak je aj tu latentne prítomný. Výlučne na „stav vecí" je orientovaná štúdia M. N á b ě l k o v e j o variantnosti rovnakokoreňových slov. Anketovou metódou zisťuje, ako používatelia jazyka vnímajú variantnosť, resp. nevariantnosť rovnakokoreňových adjektív. Jej rozbor je precízny, fundovaný. Predsa sa však žiada upozorniť na to, že anketový výskum, ktorý je základnou empirickou metódou realizácie výskumného programu, sa nesmie preceňovať. Záver M. Nábělkovej, že od ďalšieho precizovania tohto typu výskumu môžeme očakávať ešte výraznejšie výsledky, je prijateľný, ale treba dodať, že dôležité je uvedomovať si poznávací potenciál tejto metódy, jej

zaradenosť do sústavy metód v sociolingvistickom bádaní. Túto kapitolu uzatvára D. S l a n č o v á charakteristikou lexiky v reči učiteliek materskej školy. Jej štatistická analýza smeruje k vymedzeniu jadra slovnej zásoby, ktoré tvorí lexikálny základ komunikácie učiteľky s deťmi v materskej škole.

Tretia kapitola sa dotýka jazykovej situácie vo vybraných regiónoch Slovenska. V. P a t r á š pokračuje vo výskume hovorenej podoby slovenčiny v Banskej Bystrici, D. S l a n č o v á a M. S o k o l o v á sledujú hovorenú komunikáciu v Prešove a M. S m a t a n a podáva obraz jazykovej situácie v Rajci. Sú to dobré prípravné práce na zostavenie sociolingvistickej mozaiky súčasnej slovenčiny.

Kontakty slovenčiny s inými jazykmi sú predmetom skúmania záverečných piatich prác. V popredí pozornosti je kontakt s češtinou. K. B u z á s s y o v á v štúdii o aspektoch kontaktov slovenčiny a češtiny dôkladne osvetľuje pojem kontaktového javu a v tomto bode prispieva k vymedzeniu jedného všeobecnolingvistického termínu. Rozoberá kontaktové varianty (ide o jeden z hypokonceptov hyperkonceptu „kontaktový jav") a s kultivovanou opatrnosťou vyslovuje záver, že treba s nimi počítať pri realistickom (teda realite zodpovedajúcom) posudzovaní ich statusu. Už spomínaný tlak na kodifikáciu má aj tu svoje žriedlo. Predstavu o tomto žriedle evokuje aj príspevok J. H o r e c k é h o o slovensko-českej diglosnej komunikácii. Explicitne a dosť výrazne je vyjadrená podpora tomuto tlaku v štúdii M. S o k o l o v e j o českých kontaktových javoch v slovenčine. Azda ona je najdôraznejšia pri poukazovaní na rozpor medzi kodifikáciou a jazykovou praxou a na potrebu fundovaného poznávania tejto praxe. Zborník uzatvárajú dve práce o otázkach slovenčiny v zahraničí, a to štúdia L. B. H a m m e r o v e j o slovenskom jazyku v Amerike z hľadiska zmeny kultúry a jej dosahu na zachovanie jazyka a pohľad M. D u d o k a na jazykovú situáciu a členenie slovenčiny v juhoslovanskej Vojvodine.

Tento stručný prierez obsahom zborníka azda presvedčí čitateľa, že štúdie prinášajú bohatstvo informácií o slovenčine v reálnej situácii. Tieto informácie môže čitateľ prijať, spresňovať, pochybovať o ich hodnote a pod., ale bolo by nerozumné ich ignorovať.

J. Dolník

Lingvistika v 24. ročníku Studia Academica Slovaca

Aj najnovší, v poradí už 24. zborník Studia Academica Slovaca, vychádzajúci v r. 1995 (zostavovateľ J. M l a c e k), prináša viaceré pozoruhodné referáty z oblasti jazykovedy, fokloristiky, etnografie a literárnej vedy, ktoré odzneli na 31. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry v Bratislave. Bolo by určite zauj-

mavé glosovať všetky články, vzhľadom na zameranie nášho časopisu sa však musíme obmedziť len na texty s jazykovednou problematikou (tvoria viac než polovicu z celkového počtu článkov).

P. B a l á ž v štúdii *Hláskoslovie slovenčiny v porovnaní s češtinou v ponímaní Ľ. Štúra* (s. 14—19) analyzuje Štúrov pohľad na slovenské a české hláskoslovie, na rozdielne i spoločné zvukové vlastnosti týchto dvoch jazykov. Vo výstižnom prehľade uvádza Štúrove argumenty v prospech názoru o osobitosti slovenčiny v jej zvukovej stavbe v porovnaní s češtinou, ktoré sa nájdu najmä v jeho Nauke reči slovenskej, ale aj v iných jeho dielach a príspevkoch. K Štúrovej teórii o eufonickej stránke slovenských hlások v porovnaní s českými by bolo možné dodať, že sa v ňom odrazil nielen Boppov, ale veľmi pravdepodobne aj Humboldtov vplyv, ktorý vo viacerých spisoch pracoval s pojmom ľubozvučnosti a eufonickosti ako s typologickým princípom (porov. najnovšie našu štúdiu Dosah diela Wilhelma von Humboldta na slovakistiku. In: Oddziaływanie slawistyki w Niemczech na kraje słowiańskie — v tlači).

P. Baláž už publikoval viacero článkov o Štúrovej koncepcii jazyka, vyloženej najmä v Nauke reči slovenskej. Dôležité je pripomenúť si to v súvislosti s faktom, že doteraz nemáme k dispozícii už tak dávno avizované kritické vydanie uvedeného excelentného diela Ľ. Štúra. Možno, že ho jeho znalec E. Jóna už pripravil alebo v dohľadnom čase pripraví. Možno však, že by v tejto veci bolo na úžitok spojiť sily viacerých autorov.

Vonkajším dejinám je venovaný aj text prednášky P. Ž i g u, vychádzajúci pod názvom *Charakteristika slovanských jazykov v Slovanskom národopise P. J. Šafárika* (s. 187—196). Aj tu je zaujímavým problémom umiestnenie slovenského jazyka medzi slovanskými jazykmi, a teda odpoveď na otázku, aké dôvody mal Šafárik vo svojej dobe na vyčleňovanie slovenčiny ako samostatného jazyka. Príspevok je postavený slavisticky a metodologicky. Autor Šafárikov výklad charakterizuje ako „synchrónny statický opis".

Zásadnú, resp. programatickú povahu majú články J. Dolníka a J. Bosáka. J. D o l n í k v texte *Slovenčina z hľadiska hodnotenia* (s. 37—43) predstavuje projekt výskumu axiologickej stránky slovenského jazyka, v rámci ktorého sa predpokladá riešenie základných systémovolingvistických, univerzálnopragmatických, najmä však pragmaticko-komunikatívnych a sociolingvistických otázok. Dotkneme sa z nich aspoň vzťahu slovenského jazyka a češtiny. Do slovenského jazykového úzu, ako zdôrazňuje autor, prenikli z češtiny redundantné lexikálne jednotky, ktoré bežní používatelia slovenčiny považujú za prirodzené, normálne prvky vlastného jazyka — pokiaľ nie sú poučení o ich českosti. Autor právom upozorňuje, že vzhľadom na množstvo zhodných javov v obidvoch jazykoch bežný používateľ slovenčiny neraz považuje lexikálny výraz zo spisovnej slovenčiny za príznakový a preferuje český výraz, napr. *dopis* namiesto *list*, *prádlo* namiesto *bie-*

lizeň. J. Dolník preferenciu týchto výrazov zdôvodňuje ich transparentnosťou, resp. princípom semiotickej jednoduchosti.

Projekt J. Dolníka pôsobí ako dobre premyslený a prepracovaný, iste však bude záležať aj na jeho personálnom zabezpečení. V posledných rokoch vzniklo totiž viacero zaujímavých lingvistických projektov, ale po znížení počtov akademických i univerzitných jazykovedcov je čoraz ťažšie nájsť „voľných" lingvistov, vhodných ako kooperantov v projektoch tohto typu.

J. B o s á k vo svojom referáte *Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny* (s. 23—30) poukazuje na potrebu sformulovať takú teóriu spisovnej slovenčiny, ktorá by sa v argumentácii neopierala len o tradíciu, ale dokázala by riešiť požiadavky spoločenskej a kultúrnej praxe v predstihu. Autor v dobrom prehľade uvádza medzníky teórie spisovného jazyka na Slovensku, inšpiratívne prostredie Pražského lingvistického krúžku s jeho funkčným a systémovým prístupom, nové dimenzie sociolingvistického a komunikačného prístupu s pojmami, ako jazyková situácia, variety, prestížne útvary, komunikačné a štýlové normy a i., ako aj zisťovanie postojov účastníkov komunikačných aktov, ktorých hodnotenie spisovnej normy sa podľa autora stalo dôležitým kritériom „revitalizovanej" teórie spisovného jazyka.

Autor hodnotí teóriu spisovnej slovenčiny u našich „puristov", Tézy o slovenčine J. Ružičku a nový komunikačný prístup J. Horeckého. V domácom spore „normativistov" a „sociolingvistov" formuluje základný rozdiel: homogénnosť jazyka a jazykového spoločenstva na jednej strane a reálne jestvujúca heterogénnosť na strane druhej, spoločenská diferencovanosť i z nej plynúca variantnosť oproti „chcenej" jazykovej jednote, ďalej tu pripomína rozdielnu interpretáciu normy, absolútne nadraďovanie alebo nenadraďovanie kritéria spisovnosti atď. Oprávnene pritom zdôrazňuje, že záväznosť a celospoločenskosť normy má rozličný stupeň a že normu nemožno stotožňovať s kodifikáciou v príručkách ani ju podriaďovať minulému stavu. U nás v teórii spisovnej slovenčiny prevažovala a stále prevažuje orientácia na problematiku jazykovej kultúry a na (systémové) kritériá spisovnosti a pozornosť sa sústreďuje na regulačný aspekt. Podľa J. Bosáka však teória spisovnej slovenčiny, ktorá je schopná odpovede na konkrétne požiadavky spoločenskej praxe a zároveň poskytne aj perspektívne riešenia, bude sa musieť opierať nielen o systémový prístup, ale aj o sociolingvistickú stratégiu a komunikačnú orientáciu.

F. K o č i š v texte s názvom *Časopis Slovenská reč vstúpil do 60. ročníka* (s. 85—92) hodnotí z pohľadu hlavného redaktora Slovenskú reč, časopis s unikátnou periodicitou, vychádzajúci u nás bez prerušenia už 60 rokov. F. Kočiš na konci svojho príspevku reaguje na článok I. Grycza uverejnený v Smene *...a jazyk si chráň!*, od ktorého však zrejme nemal dostatočný odstup. Podľa našej mienky aj tento prípad ukazuje, že (aspoň vo väčšine prípadov) v odpovediach na nepodlo-

žený útok proti jazykovedcom — nech by bol akokoľvek neinformovaný, vulgarizujúci či dokonca provokujúci — nie je vôbec efektívne „vybočiť zo štýlu".

Jednej z najhorúcejších tém — návrhu zákona o štátnom jazyku — sa venoval J. M l a c e k v článku *Jazykovedné poznámky o jazykovom zákone* (s. 119—126), v ktorom skúma dôvody na prijatie zákona o slovenčine, ako ich sformuloval J. Kačala: a) nerešpektovanie a neovládanie jazyka štátotvorného národa, b) nízke jazykové povedomie a nízka jazyková kultúra, c) nedostatočná regulačná práca jazykovedcov. J. Mlacek odhaľuje protirečenia v argumentácii J. Kačalu a najmä posledné dva dôvody hodnotí ako „problematické", resp. „dosť vágne". Oprávnene upozorňuje na možné negatívne dôsledky prijatia tohto zákona.

Ako socioonomastický by sme mohli označiť príspevok P. O d a l o š a *K problematike názvov firiem* (s. 127—133). Autor sa v ňom podujal utriediť názvy firiem, ktoré vznikli po roku 1989 na strednom Slovensku. Z prehľadu dobre vyniká tvorivosť/netvorivosť, resp. vydarenosť/nevydarenosť jednotlivých pomenovaní (porov. napr. „šťastný" názov kníhkupectva DUMA, ktorého vlastníkom je **Du**šan **Maj**er). Nie všetky názvy novovznikajúcich firiem majú náležité motivačné a pravopisné kvality. Návrh autora, aby pracovníci mestských a obecných úradov, ktorí vydávajú povolenia na založenie novej firmy, sústavne konzultovali s onomastikmi o priliehavosti a primeranosti názvov, je pochopiteľný. Je to iste lepšie než zveriť túto vec zákonom.

A. F e r e n č í k o v á v článku *Pohľad na slovenskú lexiku v okruhu poľnohospodárstva z historického a sociolingvistického aspektu* (s. 69—74) analyzuje lexikálne javy vzniknuté v dôsledku pôsobenia slovensko-maďarských a slovensko-českých kontaktov, sledujúc aj spoločenské premeny v jednotlivých obdobiach (napr. kolektivizáciu). Presvedčivo dokazuje, že vytláčanie domácich výrazov z okruhu poľnohospodárstva českými výrazmi má na svedomí televízia, príp. aj rozhlas, ich donedávne striedavé vysielanie v českom i slovenskom jazyku (*úhoriť — podmietať, pretŕhať burgyňu — jednotiť repu*). Ním sa vytvárali podmienky pre pasívny bilingvizmus na Slovensku. Je však trochu prisilné povedať, že to malo za následok destabilizáciu jazykového vedomia.

Ďalšie dve štúdie, ktoré by sa dali charakterizovať ako apologetické, sú venované Pravidlám slovenského pravopisu z r. 1991.

Najprv J. K a č a l a odtláča informatívnu štúdiu pod názvom *Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991* (s. 78—84), v ktorej prehľadne uvádza, k akým všetkým zmenám došlo v najnovších Pravidlách. Pripomína pritom autorský dohovor, iste správny, že zmeny v pravidlách musia byť presvedčivo odôvodnené a že meniť sa majú iba jednotlivosti, najmä také, ktoré nie sú v súlade s úrovňou poznania a pritom neznačia rázny zásah do pravopisnej sústavy, lež skôr jej spresnenie a racionalizáciu, príp. že meniť možno a treba také jednotlivé javy, pri ktorých jazyková prax tzv. prestížnych nositeľov signalizuje nové, živé a všeobecnejšie

tendencie (s. 79—80). K novým častiam v PSP patria pravidlá písania pôvodom cudzích osobných mien z uhorského obdobia našich dejín spred r. 1918. Prax bola rozkolísaná a jednotná kodifikácia bola podľa autora nevyhnutná už len z dôvodov vyučovacej praxe. Ako príklad sa nie veľmi šťastne uvádza kodifikovaná podoba typu *Pálfi* a v súvislosti s ňou sa tvrdí, že v Bratislave je napr. *Pálfiho palác*. Každý návštevník Bratislavy sa však môže ľahko presvedčiť, že v Bratislave sa táto kodifikácia nie veľmi ujala (porov. tabuľky *Pálffyho palác, Zichyho palác*).

Na s. 82 sa uvádza, že autori svojimi úpravami sledovali cieľ podporiť systémové zákonitosti, charakteristické pre spisovnú slovenčinu, spravidelniť a zjednodušiť pravopisnú sústavu slovenčiny a odstrániť neodôvodnené výnimky. Celkom iste to neplatí o skrátení prípon *-ár, -áreň* po predchádzajúcej dlhej slabike a ich neskracovaní po predchádzajúcej dvojhláske typu *rozprávkar, prevádzkar, výškar, dráhar, prevádzkareň*, ale *mliekár*).

Hoci M. P o v a ž a j nazval svoj článok dosť široko *Posilnenie pravidla o rytmickom krátení v pravopisnej kodifikácii z r. 1991* (s. 153—157), zaoberá sa v podstate iba jedným prípadom: skrátením prípony *-úci*. Aj tu sa hovorí, že k zmene v kodifikácii možno pristúpiť iba vtedy, keď sa platná kodifikácia a prax rozchádzajú. Pravda, akákoľvek zmena v platnej kodifikácii sa má opierať o dôkladný výskum problematického javu. Autor je presvedčený, že pri zmene v kodifikácii prítomných činných príčastí typu *vládnuci*, resp. *viažuci* a prídavného mena *žiaduci* sa tieto podmienky dodržali. Hoci to, že by sa doterajšia kodifikácia a jazyková prax v tejto veci rozchádzali, nepovažujeme za dokázané, v každom prípade je zrejmý fakt, že táto zmena na rozdiel od niektorých iných typov posilnenia pravidla o rytmickom krátení „nenarazila" na odpor u používateľov a možno povedať, ak máme použiť tradičnú argumentáciu, že neprotirečí zákonitostiam nášho jazyka.

Ďalšia dvojica článkov je venovaná jednotlivým rovinám systému slovenského jazyka. J. S a b o l v príspevku *Grafické a fonické sústavy* (s. 158—163) skúma ich vzájomný vzťah a stupeň korešpondencie na pozadí svojej syntetickej fonologickej teórie. Prichádza pritom k záveru, že v spisovnej slovenčine je medzi fonickým zložením morfém a ich grafickým zachytením zásadná súhra (asi na 87 %). Grafický systém dnešnej spisovnej slovenčiny sa teda oprávnene hodnotí ako „tesný". J. H o r e c k ý v článku *Slovotvorná a morfematická štruktúra slovenčiny* (s. 75—77) inštruktívne na konkrétnych príkladoch ukazuje, že k analýze treba ináč pristupovať z hľadiska motivovanosti slov a ináč z hľadiska ich morfematického členenia.

Hlavným vetným členom vetnej štruktúry sú ešte venované príspevky E. B a j z í k o v e j (*Vyjadrovanie predikátu v slovenčine*, s. 9—13) a E. T i b e n s k e j (*Podmet a subjekt*, s. 177—186). Článok E. K r o š l á k o v e j sa zaoberá veľkomoravskou staroslovienčinou (*Staroslovienčina vo veľkomoravskom kontexte*,

s. 93—98). A napokon ako posledná sa odtláča užitočná prehľadová štúdia J. P e k a r o v i č o v e j *Slovakistika v zahraničí na pozadí činnosti lektorátov slovenského jazyka* (s. 197—213), ktorá je dobrým doplnením aj inovovaním informácií zo štúdie J. Mistríka z r. 1989 o vyučovaní slovenčiny v zahraničí (uverejnenej takisto v zborníku Studia Academica Slovaca).

Tradícia doterajších zborníkov hovorí, že jednotlivé príspevky nasledujú za sebou v abecednom poradí podľa iniciál autorov. Bolo by však možno treba uvážiť, či by nebolo vhodné prejsť na tematické členenie zborníka. V publikácii pôsobí pritom trochu rušivo fakt, že sa v ňom nerozlišuje cifra 0 od písmena O, ktoré na písacích strojoch majú síce jeden kláves, počítačová technika im však už pridelila klávesy dva. To však len nakoniec ako úplnú drobnosť.

S. Ondrejovič

Tuzla — Tuzľan, Tuzlianka, tuzliansky. — V denníku Sme/Smena (11. 11. 1995, s. 5) bola uverejnená reportáž s názvom Smutnoveselé mesto uprostred krajiny po bitke. Písalo sa v nej o východobosnianskom meste Tuzla a o jeho obyvateľoch. Obyvateľské meno od miestneho názvu Tuzla sme v reportáži zaregistrovali na viacerých miestach v podobe *Tuzlan*, prídavné meno v podobe *tuzliansky*, napr.: *„Ovde nije rat," hovoria T u z l a n i a. — Práve T u z l a n i a nakoniec prichýlili tisícky utečencov zo Srebrenice a Žepy... — Pred vojnou sa k moslimskej národnosti hlásilo 44 percent T u z l a n o v... — Moslimky v šatkách sa nerady fotografujú, ale t u z l i a n s k e krásky sa za svoje vnady nehanbia.*

Príponou *-an* sa tvoria obyvateľské mená od miestnych a geografických názvov, ktorých základ sa končí na skupinu spoluhlások, napr. *Brezno — Brezňan, Detva — Detvan, Nitra — Nitran*. Spoluhlásky *d, t, n, l* sa pred príponou *-an* striedajú (alternujú) s príslušnými mäkkými spoluhláskami podľa pravidiel o alternáciách v spisovnej slovenčine, napr. *Luanda — Luanďan, Uganda — Uganďan, Hont — Honťan, Byšta — Byšťan, Mýtna — Mýtňan, Bosna — Bosňan*. Aj spoluhláska *l* sa pred príponou *-an* strieda so spoluhláskou *ľ*, napr.: *Cigla — Cigľan, Mužla — Mužľan, Tehla — Tehľan, Sihla — Sihľan, Napajedla — Napajedľan, Puebla — Puebľan*. Spoluhláska *l* sa pred príponou *-an* strieda so spoluhláskou *ľ* aj v cudzích základoch: *Tuzla — Tuzľan*. Obyvateľské mená ženského rodu od miestnych a regionálnych názvov tohto typu vyznievajú na *-ianka* a prídavné mená na *-iansky: Hekla — Hekľan — Heklianka — hekliansky, Puebla — Puebľan — Pueblianka — puebliansky, Cigla — Cigľan — Ciglianka — cigliansky, Tuzla — Tuzľan — Tuzlianka — tuzliansky*.

Na oživenie pamäti uvedieme, že prípona *-iansky* mala v minulosti aj politickú príchuť. Snaha komunistickej totality vnášať politiku do jazyka sa prejavila v tvorení prídavného mena od geografického názvu *Dukla*. Propriá *Dukla* a *Dukliansky priesmyk* sa do povedomia Slovákov dostali najmä v súvislosti s karpatsko-duklianskou operáciou 8. septembra 1944 — 30. novembra 1944, ktorej cieľom bolo prelomiť nepriateľskú obranu v Karpatoch. Názov *Dukla* a jeho adjektívny derivát *dukelský* sa po prvýkrát uvádzajú v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953, a to v slovníkovej časti (s. 158), v textovej časti sa v rámci poučiek o písaní veľkých písmen uvádza vlastné meno *Dukelský priesmyk* (s. 50). Slovník slovenského jazyka I (1959) a VI (1968) slovo *Dukla* a jeho adjektívny derivát neuvádzajú. Napriek kodifikácii prídavného mena *dukelský* v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 sa v povedomí obyvateľov Slovenska zafixovala podoba *dukliansky*. V apríli 1953 vznikli v Prešove *Duklianske tlačiarne*. V Malej

encyklopédii zemepisu sveta (1977, s. 130) sa uvádza názov *Dukliansky priesmyk*. A. Zauner v prvých vydaniach Praktickej príručky slovenského pravopisu uvádza prídavné meno *dukelský*, vo štvrtom vydaní (1973, s. 218) uvádza ešte prídavné meno *dukelský*, ale pridáva sa tu aj podoba *dukliansky: Dukliansky priesmyk*. J. Oravec — V. Laca vo všetkých vydaniach Príručky slovenského pravopisu pre školy uvádzajú v slovníkovej časti pri slove *Dukla* iba prídavné meno *dukliansky* (1973, s. 217) a v textovej časti v rámci poučiek o písaní veľkých písmen vo vlastných menách dvojslovné vlastné meno *Dukliansky priesmyk* (s. 57). Vo Svidníku otvorili v r. 1969 *Duklianske múzeum* na dokumentáciu *karpatsko-duklianskej operácie*. Krátko po otvorení v rokoch normalizácie, keď sa zdôrazňovalo zbližovanie češtiny so slovenčinou, ho museli premenovať na *Dukelské múzeum*. Na počesť bojov v *Duklianskom priesmyku* sa od r. 1948 organizovali *Duklianske preteky brannej zdatnosti*, ktoré často museli meniť podobu na *Dukelské preteky brannej zdatnosti* (podobnú históriu malo aj prídavné meno *brniansky* a jeho „jednotná" podoba *brnenský* od názvu *Brno*). V Prešove už v päťdesiatych rokoch vznikol známy *Poddukliansky umelecký ľudový súbor* (PUĽS). V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 sa v slovníkovej časti uvádza pri slove *Dukla* prídavné meno *dukliansky* a súčasne aj vlastné meno *Dukliansky priesmyk* (s. 173). Vlastné meno *Dukliansky priesmyk* sa uvádza aj v textovej časti pri poučkách o písaní veľkých písmen vo vlastných menách (s. 61).

Od geografického názvu *Tuzla* majú obyvateľské mená podobu *Tuzľan, Tuzlianka* a prídavné meno sa tvorí príponou *-iansky: tuzliansky*.

J. Jacko

Alexander Kwaśniewski — Alexandra Kwaśniewského. — Novým poľským prezidentom sa stal Alexander Kwaśniewski. V hromadných oznamovacích prostriedkoch sa meno poľského prezidenta zapisovalo s písmenom *s* (*Kwasniewski*), ale aj s písmenom *ś* (*Kwaśniewski*). Mäkkosť niektorých spoluhlások sa v poľštine neoznačuje mäkčeňom, ale diakritickým znakom, podobným čiarke, napr. *Zamość* [*zamošč*], *Toruń* [*toruň*], *Kozle* [*kožle*], *Świnoujście* [*švinoujšče*], resp. bodkou nad písmenom (*ż, dż*), zložkami (*rz, cz, sz* a mäkkými *si, zi, ci, dzi, ki* atď).

V Pravidlách slovenského pravopisu (1991, s. 37) sa v časti o písaní slov cudzieho pôvodu (prevzatých slov a cudzích vlastných mien) hovorí, že z typografických dôvodov (na zjednodušenie pri výrobe novín a popularizačných časopisov alebo pre nedostatok niektorých typov v tlačiarňach) sa namiesto cudzích písmen s odlišnými diakritickými znamienkami môžu používať domáce písmená podľa výslovnosti alebo pôvodné písmená bez cudzích diakritických znamienok. Podľa

tejto poučky v PSP sa v hromadných oznamovacích prostriedkoch meno nového poľského prezidenta zapisuje bez diakritického znamienka nad *s* (*Kwasniewski*), ale aj s diakritickým znamienkom (*Kwaśniewski*). Podobu *Kwašniewski* (s písmenom *š*) sme v tlači nezaregistrovali. V PSP sa uvádza aj príklad na písanie poľského *ń*, ktoré sa môže zapisovať ako *ň*, napr. *Krasiński — Krasiňski*.

V PSP na s. 38 sa v novom odseku hovorí, že podobne sa môžu nahrádzať aj niektoré iné písmená s odlišnými diakritickými znamienkami. Ak by písanie bez diakritického znamienka viedlo k chybnej výslovnosti, dáva sa prednosť písaniu podľa výslovnosti, nie písaniu s jednoduchým vynechaním diakritického znamienka, napr. poľ. *Osęka — Osenka*, nie *Oseka;* výslovnosť [*osenka*] s *en* je bližšia pôvodnej poľskej výslovnosti. Meno poľského exprezidenta *Walęsa* sa v slovenských denníkoch zapisovalo buď s diakritickým znamienkom, alebo bez diakritického znamienka. S podobou *Walensa* sme sa nestretli. Výslovnosť mena poľského exprezidenta *Walesa* je známa, preto ho málokedy zapisovali s nosovkou *ę*, napr.: *...doterajší šéf štátu Lech W a l e s a*... (Sme/Smena, 9. 11. 1995, s. 7). — *...prívrženci L. W a l e s u sa nechcú zmieriť s jeho porážkou... — W a l e s o v e volebné štáby*... (Národná obroda, 2. 12. 1995, s. 7). — *Vypočúvanie Kwaśniewského navrhovali stúpenci Lecha W a l e s u*... (Sme/Smena, 9. 12. 1995, s. 7). — *...znížil trest synovi poľského prezidenta Przemyslavovi W a l ę s o v i... — W a l ę s a mladší bol nižšou inštanciou pôvodne odsúdený*... (Národná obroda, 1. 12. 1995, s. 6).

Rozkolísanosť pri mene poľského prezidenta Kwaśniewského v denníkoch sme zaregistrovali aj pri skloňovaní. V niektorých prípadoch mali genitívne a akuzatívne prípony podobu *-eho* (*Kwaśniewskeho*), v niektorých podobu *-ého* (*Kwaśniewského*).

Slovanské osobné mená, ktoré majú v príslušnom jazyku v mužskom rode podobu tvrdého prídavného mena a sú zakončené na *-i, -y, -ki, -cki,* sa skloňujú podľa vzoru *pekný: Suchi — Suchého, Suchému, Suchým; Vážný — Vážneho, Vážnemu, Vážnym; Vranitzky — Vranitzkého, Vranitzkému, Vranitzkým; Rozwadowski — Rozwadowského, Rozwadowskému, Rozwadowským*. V priezvisku poľského prezidenta *Kwaśniewski* zoskupenie hlások *ie* nie je dvojhláska (ako v prípadoch *kušniersky — kušnierskeho, inžinier — inžinierskeho*), lebo *i* signalizuje, že predchádzajúca spoluhláska je mäkká. Z toho dôvodu pádové prípony sú zhodné s príponami vzoru *pekný: Kwaśniewski — Kwaśniewského, Kwaśniewskému, Kwaśniewským*.

Priezvisko *Kwaśniewski* treba v slovenčine zapisovať s diakritickým znamienkom nad *s* a skloňovať ho podľa vzoru *pekný: Kwaśniewski — Kwaśniewského, Kwaśniewskému, Kwaśniewským*.

J. Jacko